

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Факультет філології і журналістики
Кафедра української мови та славістики

Кваліфікаційна робота
СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОГО ТИПУ У ПРОЗІ
ЮРІЯ ВИННИЧУКА ТА МЕТОДИКА ЇХ ВИВЧЕННЯ У ЗАКЛАДАХ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Спеціальність 014 Середня освіта
Освітня програма «Середня освіта
(Українська мова і література)»

здобувача другого (магістерського)
рівня вищої освіти
Каськів Оксани Ігорівни

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
доцент
Свистун Ніна Олександрівна

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ.....	8
1.1. Особливості складного речення.....	8
1.2. Статус складнопідрядних речень та їх структурно-семантична класифікація.....	15
1.3. Семантико-синтаксичні особливості складнопідрядних речень розчленованої структури	22
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЮРІЯ ВИННИЧУКА «НАРЕЧЕНА ВІТРУ»).....	31
2.1. Роман Ю. Винничука «Наречена Вітру» – джерело дослідження складнопідрядних речень розчленованої структури.....	31
2.2. Складнопідрядні речення розчленованої структури в романі «Наречена Вітру».....	35
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	40
3.1. Місце складнопідрядних речень у шкільній програмі синтаксису.....	40
3.2. Методичні підходи до вивчення складнопідрядних речень розчленованої структури.....	47
3.3. Приклади вправ і завдань для учнів 9 класу.....	51
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	61

ВСТУП

У сучасному синтаксисі дослідники все більше зосереджують увагу на складних реченнях, розглядаючи їх крізь призму двох взаємопов'язаних аспектів: системного та текстового. Особливий інтерес приділяється функціональному призначенню таких речень у текстах. Водночас функціонування складнопідрядних речень у художніх творах потребує більш детального та всебічного аналізу.

У сучасній лінгвістиці складнопідрядне речення визначається як речення, у якому предикативні частини перебувають у залежності одна від одної: одна частина виступає головною, а інша — підрядною. Таким чином, речення, що включає дві або більше предикативних частин, поєднаних підрядним зв'язком з використанням сполучників підрядності, сполучних слів чи інших граматичних засобів, класифікується як складнопідрядне. Це поєднання забезпечується структурною, семантичною та інтонаційною єдністю.

Вивчення складнопідрядних речень залишається одним із пріоритетних завдань мовознавчої науки.

Теоретичні основи дослідження цього феномену було закладено у працях провідних мовознавців: Є. Кроткевича, Л. Булаховського, О. Мельничука, С. Смаль-Стоцького, І. Чередниченка.

У другій половині XX століття значний внесок у дослідження складнопідрядного речення зробили українські лінгвісти, зокрема С. Бевзенко, І. Вихованець, К. Городенська, І. Слинько, А. Загнітко, М. Каранська, Н. Гуйванюк, А. Кващук, М. Кобилянська, І. Вихованець, І. Білодід, А. Грищенко, В. Кононенко, М. Русанівський і К. Шульжук.

Проблематика складнопідрядного речення не обмежується лише українською лінгвістикою; вона також стала об'єктом уваги зарубіжних дослідників. Зокрема, в Польщі цією темою займалися такі видатні науковці, як Є. Яворські та Я. Струтинські.

Лінгвісти все частіше звертають увагу на синтаксис індивідуального мовного стилю, адже саме через нього виразно проявляється оригінальність авторської творчої манери. У письменницькому стилі синтаксис відіграє ключову роль, оскільки розташування слів часто приховує секрети авторського вираження. Дослідники зазначають, що невміння досягнути ці тонкощі може ускладнити досконале володіння письмом.

Наприкінці ХХ століття мовознавці активно досліджували функцію складного речення у літературних творах. Напрацювання, присвячені синтаксису наукового стилю Івана Франка, можна знайти у роботах О. Труша, семантичні й структурні аспекти складних речень Є. Гуцала описувала Н. Морозова, а типологію підрядних конструкцій у художніх текстах україномовних та англomовних авторів вивчали Ю. Бойко і О. Луценко.

Останнім часом посилюється інтерес до аналізу складних синтаксичних структур, особливо в контексті художнього мовлення письменників. З'являються новітні підходи до стилістичного дослідження текстів. Наприклад, Ю. М. Юріна у 1999 році працювала над ідіостилем О. Теліги, а Н. О. Свистун у 2016 році досліджувала складнопідрядні речення із значеннями прямої (умовні підрядні) та зворотної (допустові підрядні) зумовленості в романах Б. Харчука. У 2017 році Л. П. Прокопчук зверталася до аналізу художньої прози М. Стельмаха. Синтаксичні дослідження охоплюють також творчість сучасних авторів. Так, у 2010 році О. П. Карабута аналізувала художнє мовлення І. Карпи. У 2013 році Л. С. Зінченко займалася вивченням текстів Люко Дашвар, а К. В. Маценко у 2018 році розглянув багатокomпонентні складнопідрядні речення з послідовною підрядністю в романі В. Шкляра «Ключ».

Попри значну кількість праць з теорії складних речень у рамках українського мовознавства, питання їхнього функціонування в художній прозі сучасних авторів залишається недостатньо висвітленим. Складні синтаксичні конструкції потребують детального аналізу як щодо загальної типології й

структури, так і стосовно їхньої стилістичної ролі в літературних текстах. Часто вони виступають фактичним матеріалом для досліджень, взятим із різножанрових творів численних письменників.

Невирішеним залишається аспект літературно-мовознавчого осмислення складних синтаксичних одиниць у творчості українських авторів. Досі увага до їхніх текстів здебільшого концентрувалася в межах літературознавчих студій, залишаючи мовознавчі виміри поза глибоким аналізом.

До конструкцій, які ще не зазнали всебічного аналізу, належать складнопідрядні речення розчленованої структури в творчості Юрія Винничука.

Дослідження є **актуальним**, бо в українському мовознавстві досі відсутні праці, в яких би досліджувалися структурні та семантичні особливості організації складнопідрядних речень розчленованої структури в романі Юрія Винничука «Наречена Вітру».

Мета дослідження – виявити та описати структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень розчленованої структури на матеріалі роману Юрія Винничука «Наречена Вітру» та дослідити методiku вивчення складнопідрядних речень у закладах загальної середньої освіти.

Вказана мета передбачає виконання таких **завдань**:

- 1) описати історію становлення складного речення в сучасній лінгвістиці;
- 2) встановити статус складнопідрядних речень у синтаксичній науці;
- 3) окреслити поняття та структурно-семантичну класифікацію складнопідрядних речень;
- 4) проаналізувати та дати обґрунтування семантико-синтаксичним особливостям складнопідрядних речень розчленованої структури;
- 5) показати індивідуальний стиль письменника на основі аналізу його роману;

- 6) простежити місце складнопідрядних речень у шкільній програмі;
- 7) дослідити методичні підходи до вивчення складнопідрядних речень розчленованої структури;
- 8) створити приклади вправ і завдань зі складнопідрядними реченнями розчленованого типу для учнів 9-11 класів.

Матеріалом дослідження стала картотека складнопідрядних речень розчленованої структури шляхом суцільної вибірки з тексту роману Ю. Винничука «Наречена Вітру».

Об'єктом дослідження є складнопідрядні речення розчленованого типу в романі Юрія Винничука «Наречена Вітру».

Предметом аналізу є структурно-семантичні особливості складнопідрядних речень розчленованої структури, в тому числі методика їх вивчення у закладах загальної середньої освіти.

Методи дослідження зумовлені його метою і поставленими завданнями. Для дослідження синтаксичних особливостей складнопідрядних речень розчленованої структури використано такі методи, як описовий, індивідуально-пошуковий, кількісний, статистичний (шляхом вибірки різних видів складнопідрядних речень із досліджуваного роману) тощо.

Новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше здійснено аналіз складнопідрядних речень розчленованої структури в романі Юрія Винничука «Наречена Вітру».

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи виявляється в тому, що вона узагальнює і розширює наукові уявлення про складнопідрядні речення розчленованої структури в українській мові, дає змогу визначити особливості мови роману Юрія Винничука.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані у діяльності вчителя-словесника, при викладанні курсу синтаксису, у викладанні вибірових дисциплін мовного спрямування та при вивченні творчості Юрія Винничука.

Апробація роботи. Окремі положення роботи виголошувалися на Всеукраїнській конференції студентської та учнівської молоді «Актуальні питання сучасної філології і журналістики» у Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (30 жовтня 2025 року) та висвітлювалися у науковій статті, опублікованій у Магістерському науковому віснику Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. Вип. 44. 314 с.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури, що становить 59 позицій.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ СТРУКТУРИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

1.1. Особливості складного речення

З еволюцією суспільства відбувається трансформація мовної системи. Найбільш помітні зміни спостерігаються в синтаксисі. Історично склалося так, що спочатку в мові з'явилися прості речення, а складні виникли пізніше. Серед складних речень першими почали використовуватися безсполучникові, за ними – складносурядні, і вже на завершальному етапі розвитку з'явилися складнопідрядні.

У праслов'янський період сформувалися службово-лексичні засоби для підпорядкування підрядних частин, що стало важливим кроком у розвитку складнопідрядного речення. У своїй праці «Розвиток структури слов'янського речення» (1965) О. Мельничук зауважував, що «поява складнопідрядних конструкцій у праслов'янській мові не була викликана ніякими особливими зрушеннями у характері мислення її носіїв» [24, с. 207]. На його думку, їхнє виникнення зумовлювалося прагненням мовців точніше висловлювати свої думки. Передумовою для цього стало те, що існуючі синтаксичні структури були надмірно багатозначними і не завжди чітко передавали залежність одних дій чи станів від інших.

Із середини XVIII століття синтаксисти почали досліджувати особливості складних речень. На початку XIX століття в мовознавстві існувала різноманітність термінів для позначення складного речення, таких як «підрядне речення», «складне мовлення» та «головне речення». Згодом лінгвісти М. Осадца та Л. Якоб ввели у вжиток термін «складне речення». У праці «Українська граматики» використовувалися й інші назви цього явища, наприклад, «складчасте речення», «зложене поломеніє» або «сполука речень». Проте деякі дослідники висловили думку, що термін «складне речення» варто відкинути, вважаючи, що він є некоректним через те, що

поєднує кілька речень під загальною назвою «речення», що створює певну плутанину. На їхню думку, правильніше називати це явище «союзом речень», оскільки воно по суті не є єдиним цілісним реченням.

Сутність складного речення досі є предметом обговорень серед багатьох лінгвістів.

І. Вихованець визначає складне речення як поєднання предикативних одиниць, сформованих відповідно до встановленої структурної моделі, які функціонують як єдина семантична одиниця в рамках повідомлення [5, с. 207].

Чернівецькі синтаксисти І. Слинько, М. Кобилянська, Н. Гуйванюк акцентують увагу на тому, що складне речення є цілісністю, яка об'єднує дві або більше предикативних одиниць і пов'язані з ними семантичні пропозиції. Вони зазначають, що ці пропозиції відображають відносини між ситуаціями і виконують функцію єдиного комунікативного цілого в складі тексту [42, с. 419].

К. Шульжук у своїх дослідженнях вказує, що частинами складного речення виступають як двоскладні, так і односкладні речення, які пов'язуються за допомогою різних видів синтаксичного зв'язку: сполучникового або безсполучникового. Він наголошує, що ці компоненти формують структурну, семантичну й інтонаційну єдність [57, с. 210].

У граматиці С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, створеній на початку XX століття, замість терміна «складне речення» використовується поняття «сполука речень». У рамках цього дослідження виділено два типи таких «сполук речень», що формуються з предикативних частин: «рівноправні» та «підрядні» [43, с. 114].

З огляду на те, що в синтаксисі складне речення трактується по-різному, виникли два підходи до розуміння граматичної природи його складових:

- 1) простими реченнями вважаються ті, що в рамках складного речення не позбавляються основних характеристик, адже зберігають

предикативність – ключову ознаку простого речення. Вони можуть бути як поширеними, так і непоширеними, односкладними чи двоскладними, повними або ж неповними;

2) частинами (компонентами) складного речення називають такі структури, що за граматичною будовою схожі до простих речень, але у складі цілого втрачають комунікативну завершеність, інтонаційну автономність та змістову завершеність [30, с. 298].

Сам термін «складне речення» утвердився в українській лінгвістиці в середині 30-х років XX століття [13, с. 243].

С. Смаль-Стоцький підкреслює зв'язок між елементами у складнопідрядному реченні, виокремлюючи «підрядні» та «нарядні» відношення. Це стало підставою для класифікації на «речення, сполучені рівнорядно» [43, с. 114] і «речення, сполучені підрядно» [43, с. 117].

А. Загнітко акцентує увагу на тому, що складнопідрядне речення являє собою семантичну та структурну цілісність, частини якої тісно взаємопов'язані. До ключових мовних засобів, важливих для організації структури складнопідрядного речення, належать сполучники підрядності, сполучні слова, інтонація, вказівні слова, лексичні елементи та порядок частин, а також співзалежність вищо-часових і способових форм дієслів-присудків [18, с. 228].

Предикативність, яка означає співвідношення змісту речення з реальністю, є однією з ключових характеристик частин складного речення. Варто зазначити, що ці частини не здатні виконувати функцію самостійної комунікативної одиниці, оскільки їм бракує семантичної та інтонаційної завершеності. Крім того, важливо не плутати частини складного речення з простими реченнями.

Дослідники П. Дудик та Л. Прокопчук зазначають: «На відміну від простих, складним реченням властиві такі диференційні ознаки:

- становлять поліпредикативні комунікативні одиниці;

- компонуються щонайменше з двох предикативних одиниць у формі простих речень;
- утворюються за особливими структурними схемами, кожна з яких тільки формально збігається з моделлю простого речення;
- характеризуються семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами» [13, с. 244].

Поліпредикативність складного речення проявляється у тому, що воно включає дві або більше предикативних одиниць, які відповідають простим реченням, об'єднаним у єдину структуру [2, с. 158].

З цієї причини в сучасному синтаксисі складне речення розглядається як окрема структурна та комунікативна одиниця, яка виконує функцію передачі інформації. Як уже зазначалося раніше, складні речення є найпізніше сформованим типом речень.

Новий етап у розвитку синтаксису характеризується дослідженням речення в єдності трьох основних рівнів: формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного [51, с. 519].

Семантико-синтаксична та формально-синтаксична структури речення належать до сфери мови, тоді як комунікативно-синтаксична структура відноситься до мовлення [6, с. 16].

Формально-синтаксична структура характеризується такими особливостями: послідовністю розміщення компонентів, кількістю предикативних частин, їх граматичними властивостями, типом синтаксичного зв'язку та способами його вираження.

За типом синтаксичного зв'язку у межах синтаксису виділяють наступні види складних речень :

- 1) складносурядні речення: *І сходило сонце, і місяць вставав, і гуси кричали на фоні заграва*(Л. Костенко); *Слово — срібло, а мовчання — золото* (Народна творчість);

2) складнопідрядні речення: *Життя — це оббирання з реп'яхів, що пазурами уп'ялися в душу (Л. Костенко); Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя (Т. Шевченко);*

3) безсполучникові складні речення: *У душі хлопець непокоївся: весна видалася засушливою (Г. Тютюнник); Рада б зірка зійти — чорна хмара заступає (І. Франко);*

4) складні речення із взаємозалежними предикативними частинами: *Хто грає так, ненавидіть не може (Леся Українка); Мені здається, що пейзажі в нас на Україні якоїсь приголомшливої краси й величі (Ю. Яновський).*

Складносурядні, складнопідрядні та безсполучникові речення відрізняються рівнем їхньої структурно-семантичної цілісності. У підручнику «Граматика української мови» вказано, що найбільший ступінь структурно-семантичної єдності притаманний складнопідрядним реченням, найменший — безсполучниковим, тоді як складносурядні речення за цією характеристикою належать до так званих «проміжних конструкцій» [7, с. 194].

В основу класифікації складних речень можуть бути закладені й інші критерії. З точки зору «можливості — неможливості продовження», окремі лінгвісти виокремлюють «складні речення відкритої і закритої структури». «Складні речення відкритої структури можуть бути доповнені (продовжені) новими предикативними одиницями, а речення закритої структури — зазвичай ні» [2, с. 164].

Вчені розрізняють елементарні та неелементарні конструкції. У елементарних конструкціях семантико-синтаксична структура складного речення відображає відносини між двома ситуаціями. Якщо ситуацій три і більше, такі конструкції називають неелементарними або ускладненими [5, с. 283]. Складне елементарне речення складається з двох предикативних частин, тоді як неелементарне містить три і більше. Неелементарні складні речення також іменують «складними реченнями ускладненого типу».

Складне речення за своєю комунікативною побудовою нагадує просте. Хоча воно є цілісною комунікативною одиницею, його складові частини не мають комунікативного оформлення, як це властиво простому реченню [6, с. 91].

Слід зробити висновок, що складне речення є об'єднанням предикативних частин, оснований на семантико-синтаксичних відношеннях і певному синтаксичному зв'язку. Воно функціонує як цілісна одиниця спілкування та створюється за визначеною схемою.

Іншим підходом до класифікації складних речень є використання формально-синтаксичних ознак. На цій основі складні речення поділяються на складносурядні, складнопідрядні, складні речення з взаємозалежними частинами та такі, складні речення, що мають недиференційований синтаксичний зв'язок.

Важливу роль у зв'язку частин у складному реченні відіграють сполучники, сполучні слова та інтонація. При цьому сполучники поділяються на два типи:

- 1) сурядні (паратактичні) ;
- 2) підрядні (гіпотактичні).

«Сурядні сполучники слугують засобом поєднання в окреме семантико-граматичне ціле таких частин складного речення, які за змістом і синтаксичною будовою не підпорядковані одна одній, сприймаються як рівноправні» [13, с. 246].

Такий тип сполучників здатний передавати різноманітні семантико-синтаксичні відношення: протиставні, зіставні, розділові, причинно-наслідкові та інші.

Система підрядних сполучників є більш об'ємною та значно складнішою. Завдяки цим сполучникам підрядності «оформлюють відношення синтаксичного підпорядкування підрядної частини складного речення його головній частині» [13, с. 247].

Сполучники цього виду передають різноманітні відношення: означальні, з'ясувальні, часові, причинові та інші. Наприклад: *А потім розприслося, і тепер невідомо, що з цим робити* [4, с. 350]; *Згодом ти, цілком слушно запідозривши, що я знаю про вас, не знайшла іншого способу, як позбутися мене таким хитрим і таким підступним способом* [4, с. 355]; *Напередодні того листопадового дня, про який я краще б не згадувала і засипала б глиною у своїй пам'яті, він запропонував мені стати його дружиною, і говорив це так чуттєво, що я заливалася слізьми...* [4, с. 365].

У складнопідрядних реченнях головна частина містить лише співвідносні вказівні слова, тоді як підрядна частина розкриває їхній зміст. Наприклад: *Маркус доїдав рибу і думав про те, що цей баль нічого нового для нього не відкрив: ті самі кралі, що й були перед тим... Чи варто було рипатися?* [4, с. 355]; *Ацелохія марцеліна, яку добувають з тієї марцеліни, яка росте у Вайнбергені на горі Жупан* [4, с. 355].

Інтонація є важливим інструментом для зв'язку предикативних частин у складних реченнях, особливо у безсполучникових конструкціях, де вона стає єдиним засобом їх об'єднання. Вона може бути різних типів: перелічення, протиставлення або зіставлення, зумовленості, з'ясувальна тощо [2, с. 160-161].

У складних реченнях розташування їх частин може бути як фіксованим, так і вільним. Для складних речень з відношенням одночасності характерний вільний порядок розташування компонентів. У реченнях такого типу співвідношення видо-часових і способових форм дієслів-присудків варіюється. Наприклад, є речення, у яких форми часу, виду й способу дієслів-присудків збігаються: *Сонце сідало, і вечір опускався на землю*. Водночас трапляються випадки, коли такого збігу немає: *Зірки мерехтіли, коли місяць піднявся вище*.

Отже, основними засобами зв'язку частин складного речення виступають сполучники, сполучні слова та інтонація. Важливу роль також

відіграють узгодженість форм дієслів-присудків, порядок розташування частин, співвідносні вказівні слова та використання певних лексичних елементів.

1.2. Статус складнопідрядних речень та їх структурно-семантична класифікація

Складнопідрядне речення є одним із різновидів складного речення, побудованого на основі підрядного зв'язку між його частинами.

Категорію підрядності вперше розглянув М. Осадца, а в 1926 році в «Українському правописі» цей термін був детально визначений [35, с. 452]. На відміну від простих речень, у складнопідрядному реченні підрядний зв'язок виступає його центральною ознакою. Саме цей тип синтаксичного зв'язку об'єднує дві предикативні частини – головну та підрядну [50, с. 20].

Р. Христіанінова зазначає, що в межах складнопідрядних речень предикативні частини об'єднуються за допомогою різновидів підрядного зв'язку, кожен із яких представлений у двох формах:

- прислівного (власне-прислівний та прислівно-кореляційний);
- приреченнєвого (власне-приреченнєвий та приреченнєво-кореляційний);
- опосередкованого (власне-опосередкований та опосередковано-кореляційний [50, с. 29].

Лінгвіст І. Лизун, підтримуючи цей підхід, класифікував складнопідрядні речення на такі типи: з «приреченнєвими (детермінантними), прислівними й опосередкованими підрядними частинами» [23, с. 50].

У своєму дослідженні Р. Христіанінова стверджує, що підрядність є притаманною як для словосполучень, так і для простих речень. Однак саме

підрядний зв'язок є визначальною ознакою складнопідрядних речень, адже саме він відрізняє їх від складносурядних [49, с. 515].

Термін «підрядне речення» вперше увійшов у вжиток завдяки граматастам першої половини XIX століття.

С. Єрмоленко в «Словнику лінгвістичних термінів» пропонує таке визначення складнопідрядного речення: «складне речення, частини якого нерівноправні за змістом та граматично і з'єднані підрядним сполучником чи сполучним словом» [14, с. 157-158].

Р. Христіанінова визначає кілька ключових особливостей головної частини складнопідрядного речення:

- присутність чи відсутність співвідносного компонента;
- достатність чи недостатність інформаційного наповнення;
- наявність або відсутність опорного слова, яке з'єднує підрядну частину [52, с. 22].

Відповідно до думки А. Загнітка, складнопідрядне речення (СПР) – це структура, частини якої об'єднані за допомогою сполучних слів або підрядних сполучників. [17, с. 86].

І. Олійник та І. Ганич у своїй праці «Словник лінгвістичних термінів» надають схожу дефініцію для складнопідрядного речення: «Складнопідрядним реченням називається складне речення, предикативні частини якого поєднані між собою підрядними сполучниками або сполучними словами» [8, с. 260-261].

І. Вихованець зазначає, що ключовою характеристикою складнопідрядного речення (СПР) є синтаксична нерівноправність частин, які пов'язані підрядним зв'язком [5, с. 313]. У подібних реченнях підрядна (залежна) частина завжди підпорядкована головній. Дослідник виокремив такі типи підрядного зв'язку: «детермінантний, детермінантно-кореляційний, прислівний, прислівно-кореляційний» [5, с. 313].

У синтаксисі розрізняють основні принципи, на яких ґрунтується опис складнопідрядних речень:

- формально-граматичний,
- логіко-граматичний
- структурно-семантичний

Згідно з *логіко-граматичним принципом*, підрядні частини складного речення тлумачаться як еквіваленти членів простого речення. На основі цього підходу виділяють такі типи підрядних речень: підметові, присудкові, додаткові, означальні та обставинні [53, с. 35].

Прихильниками цієї класифікації були: М. Осадца, О. Партицький, І. Вагилевич, С. Смаль-Стоцький, О. Огоновський, І. Нечуй-Левицький, П. Дячан, Ф. Гартнер.

І. Ющук зазначає, що у логіко-граматичній класифікації ключову роль відіграє вказівне слово. Він звертає увагу на те, що функція, яку виконує це слово в реченні, визначає тип підрядного речення. Таким чином, граматична природа вказівного слова безпосередньо впливає на класифікацію речень [59, с.284].

Наприкінці XIX століття мовознавці дійшли висновку, що підрядна частина не завжди повністю відповідає членам простого речення. Унаслідок такого розуміння виникає об'єднання в одну групу різних за структурою та граматичним значенням складнопідрядних речень.

Формально-граматична класифікація складнопідрядних речень стала предметом дослідження багатьох мовознавців.

Л. Булаховський визначив вісім розрядів сполучників за їхнім значенням:

- 1) з'ясувальні;
- 2) причинові;
- 3) часові;
- 4) умовні;

- 5) цільові;
- 6) наслідкові;
- 7) порівняльні;
- 8) допустові.

Також він виділив п'ять різновидів сполучників за функцією в синтаксисі:

- 1) сполучники, що об'єднують окремі речення або члени речення;
- 2) парні сполучники;
- 3) сполучники, які поєднують відносно самостійні речення;
- 4) сполучники, що починають окреме речення;
- 5) сполучники, які використовуються на межі фраз [30, с. 329].

Деякі мовознавці відмовилися від цього підходу та поділили складнопідрядні речення на два типи: речення зі сполучними словами й речення, що використовують сполучники [53, с. 35].

У своїх працях С. Бевзенко запропонував ще один тип складнопідрядних речень – із розділовою паузою, тобто безсполучникові [2, с. 181].

Підхід до класифікації складнопідрядних речень, який зосереджувався виключно на аналізі сполучників чи сполучних слів, що пов'язують предикативні частини, виявився обмеженим, оскільки не враховував інших структурних характеристик [2, с. 181]. Це викликало незадоволення серед мовознавців, які почали шукати більш комплексні, комбіновані критерії для визначення таких речень. Згодом дослідники висловили думку, що при визначенні підрядних речень треба брати до уваги:

- 1) до чого речення відноситься;
- 2) якими формальними засобами пов'язується ;
- 3) які смислові відтінки виражає.

На основі цих критеріїв було запропоновано виокремлювати такі типи підрядних речень:

- 1) означально-описові;
- 2) уподібно-порівняльні;
- 3) часові;
- 4) з'ясувальні;
- 5) умовні;
- 6) допустові;
- 7) причини і наслідку;
- 8) мети [42, с. 429].

Починаючи з 1950-х років XX століття, науковці активно досліджують відношення та зв'язки між складовими частинами складнопідрядного речення. І. Чередниченко звернув особливу увагу на формально-граматичні та семантичні характеристики складнопідрядних речень, запропонувавши їх класифікацію за такими типами:

- 1) підрядність, що стосується окремих членів речення (причленна підрядність);
- 2) підрядність, яка охоплює загальну структуру речення;
- 3) взаємопідрядність [54, с. 92].

У межах першого типу дослідник аналізує такі конструкції: призайменникові, присубстантивні, придієслівні, приад'єктивні та приадverbіальні. До другого типу відносить речення допусту, доповнювально-відносного підпорядкування, умови, наслідкові, причини, мети, контрактивного зіставлення та порівняльні. Третій тип охоплює конструкції якісного зіставлення, часові та передумовно-наслідкові [54].

Проте не всі представники лінгвістичної науки підтримували згадані вище підходи. Починаючи з другої половини XX століття, дедалі частіше з'являлися прихильники структурно-семантичного принципу, що сприяло формуванню різноманітних класифікацій складнопідрядних речень.

Складнопідрядні речення поділяють на два види: одночленні та двочленні.

До двочленної структури відносяться складні речення, підрядна частина яких виражає значення причини, наслідку, мети, умови, часу, допустового співвідношення, а також ті, що передають порівняння.

Чернівецькі синтаксисти вважають, що «двочленні речення історично склалися на основі поєднання двох самостійних речень, причому підрядне речення і тепер відносно самостійне» [42, с. 430].

Починаючи з 1990-х років XX століття, лінгвісти поступово відходять від структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень. За твердженням І. Вихованця, диференційною характеристикою цього типу речень є синтаксичний зв'язок. До ключових ознак цього зв'язку він відносить прислівний і детермінантний характер, можливість передбачуваності та непередбачуваності, а також обов'язковість чи необов'язковість елементів. І. Вихованець виділив такі різновиди складнопідрядних речень:

1) речення з детермінантними підрядними частинами, до яких належать причинові, наслідкові, часові, умовні, порівняльні, допустові, цільові, а також речення місця й відповідності;

2) речення з прислівними підрядними частинами: атрибутивні приіменникові, локативні придієслівні, порівняльно-об'єктні прикомпаративні, з'ясувально-об'єктні придієслівні типи;

3) речення займенниково-співвідносного типу. У цій групі виділяють три класи: речення несиметричної структури, які утворюються за допомогою сполучників (що, наче, неначе, щоб, ніби) та співвідносних слів; речення симетричної структури (адвербіальні місця і часу, атрибутивні, субстанціальні); речення несиметричної структури з використанням співвідносного слова *те* [5, с. 313-340];

4) речення з підрядними супровідними частинами [5, с. 315].

У сучасному синтаксисі складнопідрядні речення ділять на два розряди:

1) речення нерозчленованої структури (одночленні);

2) речення розчленованої структури (двочленні).

У випадку складнопідрядного речення нерозчленованої структури підрядна частина пояснює одне конкретне слово в головній частині (як лексико-морфологічну одиницю). Зв'язок між частинами здійснюється за допомогою сполучників або сполучних слів, при цьому підрядна частина потребує уточнення, доповнення чи роз'яснення. Наприклад: *Бо то була я... то була я, а не моя сестра... тоді... вночі, – шептала вона вологими вустами так ніжно і так трепетливо, що Маркус захлинався повітрям від захвату* [4, с. 352]; *Не знаю, яким трунком ти мене похастувала і яка в ньому була отрута, що мене паралізувало* [4, с. 355]; *Думаю, то було вино, хоча могла бути й кава, яка приховала гіркоту* [4, с. 355]; *В небі над головою висіли сталеві хмари, крізь які де-не-де пробивалося мляве сонячне проміння* [4, с. 361]; *Не могла зрозуміти, що трапилося, чому ніхто її не зустрічає, ніхто не озивається, було таке враження, що тут давно ніхто не живе – все в порохах і павутинні, мертві мухи й комарі на підвіконні* [4, с. 361];

Двочленні речення або речення розчленованої структури характеризуються тим, що їх підрядна частина пояснює всю головну частину в цілому. Зіставивши особливості зв'язку між одночленими та двочленими реченнями, можна зазначити, що в реченнях розчленованої структури цей зв'язок менш тісний, ніж у нерозчленованих. Головна частина двочленного речення здатна функціонувати самостійно, без необхідності подальшого доповнення.

У складнопідрядних реченнях порядок розташування частин зазвичай фіксований, що властиво реченням із підрядними з'ясувальними, означальними, причиновими та наслідковими. Якщо ж порядок частин нефіксований, його функція залежить від загальної будови складнопідрядного речення: розташування частин визначається нюансами мовленнєвої ситуації тощо [34, с. 384].

Згідно з мовними нормами, в складнопідрядних реченнях підрядна частина може мати постпозитивний (розташовуватися після головної

частини), препозитивний (перед головною частиною) або інтерпозитивний (знаходиться всередині головної частини) порядок [13, с. 263].

У посібнику «Сучасна українська мова. Синтаксис» наведено основні засоби зв'язку між предикативними частинами складнопідрядних речень:

- 1) сполучники підрядності;
- 2) сполучні слова;
- 3) співвідносні (вказівні) слова;
- 4) інтонація [2, с. 177].

Таким чином, при аналізі складнопідрядних речень варто звертати увагу на їх формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний аспекти.

1.3. Семантико-синтаксичні особливості складнопідрядних речень розчленованої структури

За класифікацією чернівецьких синтаксистів – І. Слинька, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської – складнопідрядні речення поділяються на такі типи:

- 1) речення нерозчленованої структури (одночленні) ;
- 2) речення розчленованої структури (двочленні) .

Складнопідрядні речення розчленованої структури – «це такі речення, підрядна частина яких відноситься до одного слова або словосполучення головної частини, причому зв'язок підрядної частини з головною в них здійснюється за допомогою асемантичних, функціональних сполучників і співвідносних (вказівних) слів, які й пов'язують обидві предикативні частини такого речення в одне ціле» [2, с.182].

До складнопідрядних речень не розчленованої структури належать речення з підрядними *означальними, з'ясувальними, міри і ступеня та способу дії* [13, с.265].

Складнопідрядні речення розчленованої структури – «це такі речення, підрядна частина яких належить до всієї головної частини в цілому і

пов'язується з нею за допомогою семантичних сполучників, що виражають певні семантичні відношення» [2, с.182]. Іноді трапляється, що підрядна частина пов'язується тільки з одним словом. Головна частина може існувати окремо, не маючи потреби у підрядній, що не виступає необхідним розширенням головної.

До складнопідрядних речень розчленованої структури, на думку дослідників П. Дудика та Л. Прокопчук, належать складнопідрядні речення з підрядними *часу, умови, мети, причини, місця, порівняльними, допусту, наслідку, супровідними* [13, с. 265].

Ми у своєму матеріалі представимо складнопідрядні речення розчленованої структури.

Складнопідрядні речення з підрядними частинами **часу** належать до розчленованих конструкцій, у яких підрядна частина визначає момент або тривалість дії, що міститься в головній частині. Підрядна частина зазвичай пов'язана з головною цілком і залежить від неї. Такі речення відповідають на запитання **коли? з яких пір? як довго? до якого часу? з якого часу?** і з'єднуються з головною частиною за допомогою сполучних слів **поки, коли, доки, допоки** чи сполучників **як, ледве, як тільки**. За своїм розташуванням підрядні частини можуть знаходитися перед головною частиною (препозиція), у середині головної (інтерпозиція) або після неї (постпозиція). Наприклад: ***Коли** наступає літо, сонце, здається, завмирає вгорі* (Гр. Тютюнник); *До Вишневого хутора прибули, **як** зійшло сонце* (М. Стельмах); *Затемна, **коли** ще Оксана відпочивала, він вийшов у двір, пішов городом до своїх червоних маків у ячмені* (М. Стельмах).

За співвідношенням часових характеристик головної та підрядної частин, складнопідрядні речення поділяються на дві основні групи.

Перша група охоплює речення зі значенням *одночасності*, тобто такі, де дії головної і підрядної частини відбуваються у той самий час: ***Коли** вони спускались в провалля або злазили на гору, дрібні колючі камінці сипались їм з-*

під ніг (М. Коцюбинський); *Вона бачила ці береги, коли вони були ще зовсім пустельні* (Я. Баш); *Поки сонце з неба сяє, тебе не забудуть* (Т. Шевченко); *Іноді, коли вогонь розгорався ясніше, навколо багаття вимальовувалися постаті людей* (Гр. Тютюнник); *Як навесні шум зелений оживляв сумну діброву, то щодня поет приходив до діброви на розмову* (Леся Українка). Залежна частина приєднується до головної за допомогою сполучних слів *коли, поки, доки* та сполучників *як, у той час як*.

Друга група характеризується семантикою *різночасності*, коли дія в головній частині настає після дії, описаної в підрядній частині; такі речення ще називають *складнопідрядними із значенням наступності*: *Після того, як померла дружина, дядько Кошіль не сміявся* (У. Самчук); *Як став місяць серед неба, ревнули гармати* (Т. Шевченко); *Щойно за Дніпром виткнулось сонце, в Січі раз, і вдруге, і втретє стрельнула гармата* (П. Панч); *Як тільки місяць виринув із-за хмар, хлопці пустилися в дорогу* (І. Багряний); *Минуло трохи більше року, як землетрус обернув тишину Мессіну в груді каміння* (М. Коцюбинський); або коли дія головної частини відбувається перед дією підрядної (речення *передуювання*): *Ще довго довелося чекати Олені, до того як почулися його кроки* (В. Земляк); *Доки сонце зійде, роса очі виїсть* (Нар. тв.); *Бувало, коли вона одцвітала, усі навколо городи вкривалися її пелюстками* (М. Стельмах); *Перед тим, як розстатися, умовились не забувати один одного* (Д. Бедзик).

Складнопідрядні речення з підрядними **умови** характеризуються структурною розчленованістю, де підрядна частина вказує на умову, яка може бути реальною або ірреальною. Ця умова визначає обставини, за якими відбувається, чи могла б відбутися дія основної предикативної частини. Відповідно до академічних джерел, серед таких речень виділяють два основні типи:

- 1) складнопідрядні речення з реальною умовою;
- 2) складнопідрядні речення з ірреальною (можливою або

припустимою) умовою.

Складнопідрядні речення *реальної умови* утворені через поєднання предикативних частин за допомогою сполучників, таких як; **якщо, коли, як, раз**. У цих конструкціях присудки зазвичай репрезентуються дієсловами у формі дійсного або наказового способу, а іноді й інфінітивом: ***Якщо** світило сонце, хлопчина завжди виходив до річки* (У. Самчук); ***Коли** хліб на возі, нема біди в дорозі* (Нар. тв.); ***Як** вітер не дме, **то** й листя не шелестить* (О. Гончар); *В повітрі вже, видно, щось почули, **раз** дозори оце порозсилали в усі кінці* (О. Гончар).

У складнопідрядних реченнях із *ірреальною умовою* підрядні частини приєднуються до головної за допомогою сполучників **коли б, якби, аби, аби тільки**: ***Коли б** у людства не було фантазії, було б стократ на світі важче жити* (Г. Коваль); ***Якби** оті проміння золоті у струни чарами якими обернуть, я б з них зробила арфу золоту* (Леся Українка); ***Аби** можна було прикупити розум, прикупив би його цілу бодню* (М. Стельмах); *Воно б і нічого проплести від броду до броду, **аби тільки** чогось із крижиною не трапилось та мама не дізналась...* (М. Стельмах). Дієслова-присудки в подібних реченнях зазвичай використовуються у формі умовного способу.

Складнопідрядні речення з підрядними частинами, що виражають **мету** (цільові конструкції), представляють тип синтаксичних структур, де залежна предикативна частина уточнює, заради чого здійснюється дія, зазначена у головній частині. Іншими словами, підрядна частина вказує на ціль, яку має дія, відображена у головній частині. У таких складнопідрядних реченнях залежні частини можуть займати різні позиції відносно головної: бути у препозиції (перед головною частиною), інтерпозиції (у середині головної частини) або постпозиції (після головної частини). Наприклад: ***Щоб** прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці* (М. Коцюбинський); *Мати, **для того щоб** побачити Володьку, встала ще вдосвіта* (У. Самчук); *Мати старанно розмальовувала стіни, **аби** мальовничою була хата* (О. Довженко).

Підрядні частини складнопідрядних цілових речень пов'язуються з головною частиною за допомогою таких сполучників: **щоб, аби, щоби, для того щоб, задля того щоб, з тим щоб, а також на те щоб** : *Щоб дух двокрилля не схолов, в мені живуть – і гнів, і радість* (М. Сингаївський); *Ми пильно землю бережем свою, аби її не вкрили чорні хмари* (Д. Луценко); *Григорію було потрібно пересилити себе, для того щоб поїхати від Наталки* (І. Багрянний); *Бригада закінчувала трудовий день з тим, щоб завтра новий день продовжити з новим завзяттям* (Ю. Яновський); *А поклонивсь йому з тим, щоб подратувати маляра* (Г. Квітка-Основ'яненко)

Складнопідрядні речення із підрядними **причини** характеризуються побудовою розчленованої структури, де підрядна частина пояснює причину дії, зазначеної в головній частині, або надає обґрунтування поданої в ній інформації. У таких конструкціях підрядна частина з'єднується із головною за допомогою сполучників, зокрема: **бо, позаяк, адже, оскільки, а що... то, через те що, тому що, того що, у зв'язку з тим що, за тим що, від того що, унаслідок того що** : *Люблю людей землі своєї, бо й я землі своєї син* (В. Сосюра); *Позаяк мої противники не мають відваги виступити відверто, я сам підкажу їм, що вони хотіли б нам закинути* (І. Вільде); *Хан вичікує і торгує, адже в скарбниці порожньо* (Р. Іванчук); *Сіли пити чай, оскільки всі не вечеряли і добре зголодніли* (В. Кронівець); *Архип мусив продати свого нового кашкета через те, що потребував грошей на скремайду* (У. Самчук); *Твердо стоїть на ногах Лук'ян, тому що вміє працювати* (А. Шиян); *Та усе менша їй плата була, з тим, що вона усе старіла, слабіла* (Марко Вовчок).

Складнопідрядні речення **місця** є конструкціями розчленованого типу, підрядні частини яких вказують на місце або напрямок дії, зазначеної у головній частині. Підрядні частини цих речень можуть розташовуватись перед головною частиною, після неї або вставлятися в її середину. Вони з'єднуються з головною частиною за допомогою сполучних слів **де, куди, звідки**: *Де прикрили солдати цю землю грудьми, розквітають травневі сади*

(П. Осадчук); *Хвиля хвилю з-за Десни доганяє там, **куди** гості пливуть на вербових човнах* (О. Довженко); ***Скрізь, куди** сягали їхні тьмяні відсвіти, вся земля була встелена людом* (О. Гончар); *Допомога прийшла **звідти, звідки** її ніхто не чекав* (П. Вершигора).

Порівняльними вважаються такі складнопідрядні речення розчленованої структури, у яких підрядна частина поєднується з головною за допомогою порівняльних сполучників **як, мов, немов, наче, неначе, ніби** та ін. Вона служить для пояснення через порівняння і відповідає на питання **як?** У таких реченнях підрядні частини можуть розташовуватися після головної частини, перед нею або всередині неї: *Квітки виходили здорові та лапаті, **неначе** вона вишивала їх на мішку або на рядні* (І. Нечуй-Левицький); ***Мов** дивний сад, шумить життя нове* (В. Сосюра). Предикативні частини в цих конструкціях з'єднуються за допомогою сполучників **як, мов, так само як, так як, мовби, немов, немовби, наче: Як** те море, біле поле снігом покотилось (Т. Шевченко); *А гречка аж гуде від бджіл і так пахне, **мов** сама на меду виростає* (М. Стельмах); *За всіх не розповіси, **так само як** усіх зірок у небі не перелічиши чи всіх грибів у лісі не визбираєш* (Є. Гуцало); *Цвіли садки в Бережанках, **мовби** хвилі білі та рожеві плвли по горбах, стікали у в'ярки, знову спинались догори* (Є. Гуцало); *Ноги шаруділи в болоті, **немов** шептали раки в мішку* (М. Коцюбинський); *Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, **немовби** все заснуло* (О. Довженко); *Долиною повилась річка, **наче** хто кинув нову синю стрічку на зелену траву* (М. Коцюбинський);

Допустові складнопідрядні речення є структурними конструкціями, в яких підрядна предикативна частина виражає умову, всупереч якій відбувається дія головної частини. Підрядна частина таких речень приєднується до головної за допомогою сполучників: **хоч (хоча), хоч (хоча)... але, хоч (хоча)... а, хоч (хоча)... проте, хоч (хоча)... однак, хоч (хоча)... та, хоч (хоча)... зате, дарма що, дарма що... але, незважаючи на те що, хай (нехай), хай (нехай)... але, хай (нехай)... та: Не стануть**

святами ніколи будні, **хоч** як би там не мудрували трутні (Д. Павличко); **Хоч** до головної брами Будестану було ще далеко, **але** базар починався вже тут (Р. Іваничук); **Хоч** глушина, **а** дерев багато покалічених, усохлих (М. Малиновська); **Хоча** має економія в Каховці свою власну контору, **проте** Савка рідко ночує там (О. Гончар); **Хоч** батько наш і сміявся з Мусія, **та** в лиху годину він завжди допомагав йому (О. Довженко); Хлопці, **дарма що** мордовані багряною ніччю, дозволили собі навіть пожартувати (О. Гончар); **Дарма що** вони цілими днями були вкупі, **але** перед самим сном їм теж хотілося переговорити про невідкладні свої справи (О. Гончар); Довго співали дівчата, довго гуляли хлопці, **незважаючи на те що** другого дня треба рано вставати (І. Нечуй-Левицький); **Нехай** умру, **та** думка не умре (Лєся Українка).

Окрему категорію складають складнопідрядні речення **узагальнено-допустові**, головна частина яких виражає результат, що суперечить очікуванням або природному розвитку подій. У підрядній частині таких конструкцій передається узагальнений зміст, що слугує основою контрасту з головною частиною. Зв'язок між головною та підрядною частиною здійснюється за допомогою складених сполучних слів і сполучень, таких як: **як не, де не, скільки не, куди не, коли не, який не, хто не, що не, хоч як, хоч скільки, хоч який**. Наприклад: **Як не** погано жилося багатьом з них до війни, **але** в такий празник було що випити і було чим закусити (А. Шиян); **Де не** піду, й вони за мною (Т. Шевченко); **Скільки не** кликали Гафійку їсти, вона не ввійшла (М. Коцюбинський); **І все, куди не** йду, холодні трави сняться (В. Сосюра); **Знав Максим сліди, хоч як** там замітали їх бандити... (П. Дорошко); **І хоч який** він є в житті особним, **а все ж** він добрий римський громадянин (Лєся Українка).

Допустові сполучники можуть утворювати складніші форми за допомогою умовної частки **би**, що привносить в такі складнопідрядні речення додатковий відтінок **умовно-допустового значення**: *Ждатиме його,*

хоч би й довго довелося ждати (О. Гончар); *Одна в нас голова, хоч би* ми як несли її високо (М. Рильський); *І хоч би* коли прийшов, *і хоч би* яким прийшов, вона чекатиме його (М. Стельмах).

У складнопідрядних реченнях **наслідку** підрядна частина виражає результат або наслідок, що логічно впливає зі змісту головної частини. Специфіка таких речень полягає у тісному змістовому зв'язку між головною та підрядною частинами: з одного боку, зміст підрядної є безпосереднім наслідком основного твердження головної частини, а з іншого – саме головна частина виступає причинною основою, яка зумовлює те, про що йдеться у підрядній: *Погода стояла тепла і сонячна, так що* шибки на вікнах аж миготіли (Г. Тютюнник). Залежна частина завжди розташовується після головної і з'єднується з нею за допомогою таких сполучників, як **так що** (**так що аж, так що й**), а також **аж**: *Край неба на сході помітно блідий, так що* в нього вже можна розпізнати сіру пелену розірваних вітром хмар (В. Кучер); *Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж* темно під ним (М. Коцюбинський); *Під час сівби я занедужала, так що й з* полу не зведусь (О. Бойченко); *Щось гоготить і клекоче, аж* земля двигтить (І. Цюпа). У сучасній українській мові складнопідрядні речення наслідкового типу використовуються відносно нечасто.

Складнопідрядні речення **супровідного** або **приєднувального** типу представляють собою конструкції розчленованої структури, в яких підрядна частина, за допомогою сполучних слів, додається до головної та містить уточнення або додаткову інформацію про те, що висловлено в головній частині. Така підрядна частина, охоплюючи зміст усього головного речення, найчастіше передає додаткові деталі, коментарі до основної думки, її оцінку або можливі висновки, що впливають із зазначеного в головному реченні. При цьому головна частина залишається самодостатньою, не виявляючи жодних ознак необхідності доповнення підрядною. Натомість у підрядній частині використовується семантично невизначене сполучне слово, яке

набуває змісту лише у зв'язку з головною частиною. Зазвичай таке приєднання здійснюється завдяки сполучному слову **що** у різних граматичних формах – як самостійно, так і в конструкціях з прийменниками: *Матвій вирішив агітувати селян, **що** і робили його представники* (У. Самчук); *Ні, він рішуче має до нас симпатію, **що** видно з його обличчя* (М. Коцюбинський); *Народу зібралося дуже багато, **чого** ніхто не сподівався* (М. Коцюбинський); *Тихович, який ніколи не стріляв і не любив крові, одвернувся од закривавленої дичини, **чим** образив трохи свого колегу-мисливця* (М. Коцюбинський); *Дівчина цмокнула старого в щоку, **після чого** обернулася до бійців* (О. Гончар).

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРИ ТА СЕМАНТИКИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ ЮРІЯ ВИННИЧУКА «НАРЕЧЕНА ВІТРУ»)

2.1. Роман Ю. Винничука «Наречена Вітру» – джерело дослідження складнопідрядних речень розчленованої структури

Відомий німецький прозаїк Ліон Фейхтвангер зазначав, що *«талановита людина – талановита в усьому»*. Натомість український письменник Григій Тютюнник підкреслював: *«Талант – то крапля здібностей і море праці»*. Поширеною є також думка, що справжній талант проявляється там, де людина відчуває глибоку внутрішню відданість своїй праці.

До таких постатей належить Юрій Винничук – письменник, журналіст, перекладач, редактор, краєзнавець. Його творча діяльність охоплює широкий спектр жанрів. Найточніше цю багатогранність характеризує літературознавець Ростислав Семків, який у своїй розвідці про галицьку бурлескну літературу зауважує: *«У сучасній українській літературі знайдеться не багато письменників, котрі б успішно реалізували себе у такій значній кількості жанрів і водночас виробили б такий наскрізно упізнаваний стиль, як це зробив львівський письменник Юрій Винничук. Творчий доробок Ю. Винничука містить не лише художні жанри (роман, роман-антиутопію, оповідання, поезії), а й зразки публіцистичного письма, краєзнавчі та бібліографічні розвідки, літературні містифікації, перекладні твори. Автор прагне бути зрозумілим найширшим колам читачів, через що дбає про наявність у творах авантюрного чи детективного сюжету, присмачуючи його фантасмагорією, гротеском та головною ознакою свого стилю – гумором»* [40, с. 83].

Творчість Ю. Винничука справді багата й різнопланова: це й романи («Діви ночі», «Танго смерті», «Груші в тісті», «Цензор снів», «Аптекарь»,

«Мальва Ланда», «Нічний репортер» та ін.), і повість для дітей («Місце для дракона»), казки, низка краєзнавчих праць про Львів («Легенди Львова», «Кнайпи Львова», «Таємниці львівської кави», «Таємниці львівської горілки»), а також енциклопедії, антології та публіцистичні тексти.

Окрему сторінку творчості становлять літературні містифікації. Найвідомішою з них стала опублікована у 1982 році в газеті «Літературна Україна» – поема «Плач над градом Кия», яку письменник подав як власний переклад твору ірландського ченця Ріангабара, нібито очевидця навали Батия. Через необізнаність дослідників твір був сприйнятий як автентичний.

Подібна ситуація виникла із «Піснею всесвітньою» Анни Люболичівни – вигаданою автором поеткою XVII століття. Лише згодом Винничук визнав містифікацію, що викликало обурення літературознавців і породило образ письменника як «літературного розбишаки, головна мета якого – насміхатися з надто довірливого читача та гратися в літературу, не ставлячись до неї серйозно» [40, с. 93].

Не менш показовою є історія з повістю «Житіє гаремное», стилізованою під щоденники Роксолани. Цього разу літературознавці вже викрили фальсифікацію, однак твір спричинив хвилю дискусій. Ю. Винничук запропонував образ Роксолани, відмінний від традиційного ідеалізованого: вона постає спокусливою, розкутою, кмітливою, харизматичною жінкою, здатною впливати на султана не лише завдяки красі, а й завдяки силі характеру та розуму. Вона вже не переживає тільки за свою Батьківщину, а виборює собі місце в гаремі.

Особливе місце в доробку Юрія Винничука займає його новий роман «Наречена Вітру». Він нещодавно вийшов і ще не встиг стати об'єктом дослідження літературознавців та мовознавців. Жанр цього твору, як і багатьох інших текстів Ю. Винничука, окреслити однозначно складно, оскільки він поєднує елементи кількох жанрових різновидів – історичного,

пригодницького, любовного, детективного, філософського та фентезійного, що унеможлиблює його віднесення до одного конкретного жанру.

У «Нареченій Вітру» яскраво проявилися всі грані Винничукового генія та на відміну від попередніх романів, дія яких переважно відбувалася у Львові, цей фокусує свою увагу на Винниках, місці де живе і творить письменник, а Львів тут радше постає тлом. У цьому романі є ще одна особливість: першу частину, в якій йдеться про Дзвінку та Ореста, Винничук подає так, щоб читач не запідозрив, що цей текст належить йому, а не бойовій медицині, від імені якої веде розповідь. Для цього використовує прості речення, мінімізує використання великої літери на початку речення та розділових знаків. І це створює ілюзію безперервного тексту, потоку думок героїні, який захоплює читача. Також письменник розмістив так частини роману, що після кожного розділу про пригоди дівчини, йде розділ роману «Консул», який пише Орест. Це створює контраст між життям у часи війни на сході країни та пригодницько-богемним життям Королівства Двох Галіцій.

Роман «Наречена Вітру» можна умовно поділити на дві частини. У першій частині події відбуваюся на сході країни під час повномасштабного вторгнення росії в Україну, а в другій – йдеться про події літа 1809 року, коли у Львові було проголошено Королівство Галіції і Льодомерії під протекторатом французького імператора Наполеона.

У першій частині розповідь веде бойова медикinja Дзвінка, яка рефлексує про пережиті події недавнього минулого. Під час одного з проривів окупантів, госпіталь, в якому вона працювала, зазнав значних ушкоджень, тому дівчина зі своїми колегами змушена була евакуювати поранених. Тікаючи від небезпеки машина з героїнею потрапляє на міну. Їй викидує з авто і вона втрачає свідомість. Про долю решти не відомо. Прийшовши до свідомості вона розуміє, що дивом вціліла і змушена тепер самотійно вибиратися в безпечне місце, та, на жаль, її помічають ворожі військові та вчиняють акт насилля. Попри тілесний та душевний біль героїня не падає

духом та згодом натрапляє на безлюдне село в пошуках тимчасового прихистку. В одному з вцілілих дворів вона помічає Ореста, воїна з госпіталю, який погано бачить через травму очей. Так вони вдвоє живуть і господарюють в селі кілька місяців. Щоб не нудитися Орест намагається дописати свій фантасмагорійний роман «Консул» про події літа 1809 року, а Дзвінка допомагає йому. У щоденних турботах минають дні за днями. Дзвінка та Орест намагаються покинути село, однак вони не знають в який бік варто йти, щоб потрапити на територію підконтрольну Україні. Дівчина починає згадувати події, що відбулися за кілька років до війни. Насправді, вона колись жила у Львові і зустрічалася з Орестом, а він покинув її і одружився з іншою. Після їхньої розлуки, яку Дзвінка тяжко переживала, вона зазнала поневірян і лише завдяки подрузі Марті та пані Корнелії їй вдалося повернутися до нормального життя. Дівчина не розкриває Оресту хто вона насправді, хоч він і здогадується. Їй цікаво слухати його розповіді про Дзвінку, те як він шкодує, що так тоді вчинив з нею, як він жив після того, як став Вітром.

Власне, вона і пише цю історію в пам'ять про Ореста, який загинув, захищаючи її від кацапів, коли ті тікали селом. У Львові Дзвінка і Марта намагаються видати його роман, однак більшість видавництв звинувачують його у сексизмі, мізогії, фантасмагорійності та брехні, бо не вірять в існування Королівстві Обох Галіцій.

Роман «Наречена Вітру» надзвичайно багатий на різноманітні речення. Левову частку з яких становлять складні (найбільше складносурядних та складнопідрядних), менше безсполучникових, і ще рідше зустрічаються прості речення. Також роман рясніє діалектизмами, зокрема галицизмами, застарілими та запозиченими з інших мов словами (*«Диліжанс на двадцять місць, запряжений шісткою коней, вирушив червневим світанком у подорож, яка мала тривати два тижні, отож Маркус мусив заpastися харчами та питвом, хоч і передбачалися короткі перепочки біля корчем»* [4, с. 21];

*«Причиною стало те, що з італомовного кантону Гравбінден раптом стали вїжджати сотні швайцарців і по всій Європі відкривати цукерні й виготовляти **чоколяду**, яка стала незвичайно популярною, особливо в середовищ модниць, а також вони випікали усілякі **марципани** з **макагігами** і **трафердоклями**» [4, с. 21]; «Тепер я буду його тримати над **балією**, а ви лийте теплу воду на нього, – сказала я жінкам» [4, с. 372]).*

Рідше трапляється жаргон львівських батярів. Наприклад, «З тих пір у нас кажуть на **вар'ята** «**кукунамуню**», оскільки «**муня**» – це мозок у говірці батярів» [4, с. 278]. Саме це допомагає Юрію Винничуку створювати свій унікальний стиль та правдоподібно відтворити дух тієї епохи.

2.2. Складнопідрядні речення розчленованої структури в романі «Наречена Вітру»

Розчленовані складнопідрядні речення (далі СПР) базуються на детермінантному типі зв'язку. Такий зв'язок характеризується тим, що головна і залежна частини перебувають у вільному, необов'язковому та непередбачуваному смисловому відношенні, причому підрядна частина стосується змісту всієї головної предикативної частини.

СПР розчленованої структури, як уже зазначалося вище, за своєю семантикою поділяються на кілька типів. До них належать **часові, умови, мети, причини, місця, порівняльні, допустові, наслідкові**, а також **супровідні (приєднувальні) речення**.

Складнопідрядні речення розчленованої структури складаються з головного та підрядного речень, які тісно пов'язані логічно і граматично. У текстах Ю. Винничука такі конструкції часто мають на меті розгортання основної думки, підкреслення деталей або створення динамічності розповіді. Наприклад, через послідовність підрядних речень письменник поступово розкриває думки, почуття чи мотивації персонажів, створюючи ефект

глибини та багат шаровості.

Розчленована структура дозволяє комбiнувати рiзні логiко-синтаксичні вiдношення: пояснювальні, причинові, умовні, часові тощо. Це дає змогу авторові гнучко манiпулювати темпом і напругою оповiдi.

Складнопiдрядні речення з пiдрядними **часу** у романі «Наречена Вiтру» трапляються часто і представлені переважно структурами зі сполучним словом **коли**. Це одна із найбільш чисельних груп. Наприклад: «Консул прокинувся, **коли** сонце радісно пробилось крізь щiлину в шторах і засліпило його заспані очі...» [4, с. 13]; «Маркус важко дихав, **коли** до нього пiдбiгла Дзвiнка, стала його обмацувати, розцiпнувши куртку і роздивляючись рану» [4, с. 351]; «**Коли** я зрозумів, що мої герої поводяться незалежно вiд автора, який їх сотворив, я почав мiняти їхні iмена, деколи по кілька разів, таким чином вони геть розгубилися і вже не чудили без мого дозволу» [4, с. 356]; «**Коли** ти приїдеши і визволиши бранців, то не застанеш мене живим» [4, с. 356]; «Зате, як я тiшуся, уявляючи твою бурхливу реакцію, **коли** ти прочитаєш фiнал роману!» [4, с. 356]; «**Коли** я вiдчув її кипіння бiля горла, то вистрiлив» [4, с. 359]; «... я її починала ненавидіти, **коли** він нехотючи якимись мимовiльними деталями порiвнював нас...» [4, с. 365]; «... **коли** я запитала в Ореста, чому він вибрав для однієї з героїнь ім'я Альма, він розповів, що мiняв її iмена кілька разів: спочатку вона була Адель, потім Альда, нарешті він зупинився на Альмі... » [4, с. 367].

Рiдше знаходимо складнопiдрядні речення часу зі сполучним словом **доки**: «... не буду з ним доти, **доки** не закінчиться вiйна або мене не поранять» [4, с. 366];

Складнопiдрядні речення з пiдрядними **умови** трапляються рiдко. Представлені переважно сполучниками **якщо**, **якби**: «А **якби** я цю гру пiдтримав, то в якому б романі забажав поселитися?» [4, с. 348]; «**Якщо** цих вiдпустити, вони рознесуть Винники на цурупалки» [4, с. 352]; «**якщо** наші прийдуть, я ж не заберу її на фронт, хоча... там би вона теж пригодилася»

[4, с. 369]; *«якби я мала більше бензину, то підкинула б вас кудись...»* [4, с. 373]. Перше і четверте речення належать до складнопідрядних речень ірреальної (гіпотетичної) умови, що передає нереалізовану можливість у минулому або теперішньому, а друге і третє – належить до складнопідрядних речень реальної (потенційної) умови, оскільки йдеться про можливий розвиток подій.

Однією з найчисельніших є група складнопідрядних речення з підрядними **мети**. У романі Ю. Винничука вони репрезентовані здебільшого сполучником **щоб**: *«Реляції... вас зацікавлять, щоб дати деяку картину про край...»* [4, с. 19]; *«Ліліана прочитала чотири сторінки і відклала, щоб більше в книжку не зазирати»* [4, с. 16]; *«я зняла годинника з Лемкової руки, щоб повернути йому чи його родині...»* [4, с. 32]; *«...жодних перепон для галицьких військових, які час від часу навідували Львів, щоб побачитися з родинами, не було»* [4, с. 354]; *«...я щоразу, завершивши кілька розділів, передавав їх на зберігання до банку, щоб ти завчасу їх не виявила»* [4, с. 356].

Найбільше у романі складнопідрядних речень з підрядними **причини**. Вони представлені сполучниками **бо**: *«Та не довелося Маркусові довго роздумувати, бо вже за кілька днів його викликали до міністерства...»* [4, с. 13]; *«Швайцарія не вважала за потрібне утримувати цілий консульський корпус, бо для того вузького спектра обов'язків, які були необхідними у контактах з Королівством, яке щойно проголосило незалежність від Австрії, вистачало й одного чиновника»* [4, с. 14]; *«...а коли зустріла в шпиталі, то ледь не розридалась в нього на грудях, бо усі ці роки я насправді не забувала його...»* [4, с. 194]; *«Тож було б прикро його загубити, бо хрестика мені подарувала вона»* [4, с. 349].

Доволі рідко трапляються у «Нареченій Вітру» складнопідрядні речення з підрядними **місця**. Вони зазвичай представлені конструкціями зі сполучним словом **де**: *«...я свою місію ще не завершила і знову буду з хлопцями на фронті, там, де мене ніхто не хотітиме трахнути...»* [4, с. 335];

«Автор усе розписав до деталей, поселив вас там, де йому хотілося, і наділив долею, яка йому пасувала» [4, с. 344].

Складнопідрядні речення з підрядними **порівняльними** представлені здебільшого сполучниками **як, мов, мовби, наче**: *«Корабель розтинав хвилі і кудись летів, **наче** на крилах, вітер гучно лопотів вітрилами...» [4, с. 348]; «Коли Алоїз зник, я спостерігав за тобою усі ті дні – ти поводитися, **як** розлючена тигриця» [4, с. 355]; «... а потім, хвильку провагавшись, промовила притишеним голосом так, **мовби** нас міг хтось тут підслухати, крім кози і коника» [4, с. 373].*

Поодинокі знаходимо у романі складнопідрядні речення з підрядними **допустовими**. Вони представлені сполучниками **хоч, хоча**: *«Часто це були односельці, як і кілька родин на прізвище Роланд, оселені у Вайнбергені, **хоча** місцеві трималися старої назви – Винники» [4, с. 14]; «Тут теж була своя Марійська площа, **хоч** і скромніша за львівську, посередині височіла прибрана квітами постать Богоматері...» [4, с. 103]; «...я вибрала новозеландське вино і сказала, що заплачу сама, **хоча** й було воно не дешево...» [4, с. 227]; «...треба легенько дитину витягувати, **хоча** це не було просто, дитина була дуже слизька...» [4, с. 371]; «...курка теж мала свою примху і не далася мені в руки, **хоч** раніше сама підбігала...» [4, с. 375];*

Складнопідрядне **наслідкове** речення. Трапилось лише одне. *«... ну, і в мого захурчало, **так що** обійшлося без авралу... » [4, с. 371].*

Складнопідрядних **супровідних (приєднувальних)** речення у романі «Наречена Вітру» не виявлено.

Ю. Винничук активно використовує складнопідрядні речення як елемент свого літературного стилю. Такі конструкції додають тексту художності, деталізації та ритмічності. У романі «Наречена вітру» складнопідрядні конструкції допомагають створити багатий мовний малюнок, що поєднує елементи магічного реалізму, психологічної драми та сатиричного гумору.

Особливості стильової палітри роману:

- складнопідрядні речення стають простором для втілення глибших підтекстів і авторських асоціацій;
- завдяки складній синтаксичній побудові письменник задає певний ритм, який може бути або плавним, або напруженим, залежно від задуму;
- такі речення сприяють створенню особливої атмосфери твору, яка відображає перехід між реальністю та фантазією.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

3.1. Місце складнопідрядних речень у шкільній програмі синтаксису

«Синтаксис (з гр. *syntaxis* – побудова, зв’язок, сполучення) — розділ граматики, який вивчає значення та будову словосполучень і речень» [28, с. 224].

Синтаксис відіграє фундаментальну роль у вивченні функціональної значущості мовних одиниць на всіх рівнях мовної системи, включаючи фонетичний, морфологічний та інші. Його дослідження створює необхідні умови для засвоєння норм української літературної мови, оволодіння основами стилістики, розвиток логічного мислення та мовленнєвих навичок учнів, а також сприяє формуванню пунктуаційної грамотності та навичок виразного читання.

Базові знання із синтаксису діти отримують в початковій школі та опрацьовують у пропедевтичному курсі 5 класу й систематично удосконалюються з 8 класу. У 9 класі ґрунтовно вивчають складне речення та його види, а у 10-11 класі узагальнюють вивчене у попередніх класах. Таким чином, визначено певні етапи оволодіння синтаксичним матеріалом:

I. етап (пропедевтичний) охоплює 1–4 класи і передбачає ознайомлення з основними одиницями синтаксису та розвиток синтаксичної зв’язності висловлювань;

II. етап (базовий) реалізується у 5 класі для створення фундаменту подальшого вивчення інших мовознавчих розділів;

III. етап (поглиблений) охоплює 6–7 класи і зосереджується на поглибленні знань у процесі опрацювання матеріалу несинтаксичних розділів;

IV. етап (основний) триває у 8–9 класах, присвячений систематичному вивченню теоретичних положень синтаксису, формуванню практичних умінь і навичок.

V. Завершальний період – 10–11 класи – має на меті поглиблення, узагальнення та систематизацію знань із синтаксису із застосуванням стилістичного підходу до його викладання.

Завдання методики викладання шкільного курсу синтаксису полягає у формуванні в учнів таких ключових компетенцій:

- здатності чітко розрізняти словосполучення та речення;
- уміння визначати головну лексему в словосполученні та правильно формулювати запитання до залежних компонентів;
- опанування навичок визначення головних і другорядних членів речення;
- вміння розмежовувати прості та складні речення;
- усвідомлення основних ознак складного синтаксичного цілого.

У сучасній лінгводидактиці визначено специфічні принципи і прийоми вивчення синтаксису:

Специфічні принципи:

1. Вивчення синтаксису у зв'язку з морфологією та іншими розділами.
2. Вивчення синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією.
3. Вивчення синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення.

Специфічні прийоми:

1. Аналіз словосполучень.
2. Синтаксичний розбір речення.
3. Заміна одних синтаксичних одиниць іншими.
4. Уведення та вилучення окремих компонентів речення.

5. Конструювання і реконструювання синтаксичних одиниць.
6. Складання речень і текстів за опорними словами, схемами.
7. Редагування.

Зважаючи на специфіку завдань різних типів шкіл, визначаються особливості вивчення синтаксису, з акцентом на комунікативний підхід. У школах і класах із поглибленим вивченням предмета підвищується увага до лінгвістичного аспекту, що передбачає детальне опанування синтаксичної теорії. Учні опановують такі поняття, як предикативність, типи підрядного зв'язку, інфінітивні й еліптичні речення, період тощо.

У профільних негуманітарних класах вивчення синтаксису базується на практичному підході з комунікативною спрямованістю. Особливий акцент робиться на формуванні культури ділового та наукового мовлення.

У теоретичній частині шкільних підручників і посібників наголошується на номінативній функції словосполучення: воно, як і слово, називає предмети, дії, їх ознаки, але більш конкретно, точно, в розчленованій формі. Словосполучення може бути синонімом окремого слова: наприклад, жінка похилого віку – бабуса. Учні повинні складати схеми словосполучень, замінювати словосполучення однієї структури іншими з тим же значенням, наприклад: берег моря, морський берег.

У системі мови наявні моделі (схеми) словосполучень, які склалися в структурі речення. У живому мовленні словосполучення, як і слово, вживається тільки в реченні, однак на відміну від речення не виражає закінчену думку, позбавлене інтонації повідомлення.

Особливе значення має розмежування ключових синтаксичних одиниць, таких як словосполучення та речення, з огляду на їх функції та структурні особливості. Основні відмінності полягають у наступному:

- 1) словосполучення, подібно до слова, виконує номінативну функцію, тобто використовується для позначення предметів, явищ або подій.

Натомість речення відіграє комунікативну роль, виступаючи засобом обміну інформацією;

2) у той час як словосполучення передає розширене найменування або складний термін, головною функцією речення є вираження повідомлення, запитання чи прохання;

3) залежно від будови, словосполучення завжди складається щонайменше з двох слів, тоді як речення може складатися лише з одного (за умови повноти його змісту в конкретному контексті);

4) словосполучення характеризується підрядним видом зв'язку (узгодженням, керуванням або приляганням), в його межах завжди виділяються головна й залежна частини.

У процесі вивчення речень за метою висловлювання (розповідні, питальні, спонукальні) значну увагу слід приділяти роботі над інтонацією та вдосконаленню зв'язного мовлення.

При розгляді простих речень на уроках акцент робиться на засвоєнні учнями основних синтаксичних понять: граматична основа, члени речення, однорідні члени речення, вставні слова, відокремлені члени речення. Також ґрунтовно вивчаються види речень: двоскладні, односкладні, поширені, непоширені, повні, неповні, ускладнені та неускладнені.

Стосовно присудка, головним способом його вираження виступає дієслово. Певні складнощі виникають при опануванні пунктуаційного правила щодо вживання тире перед групою присудка, який виражений іменником у називному відмінку.

У реченні, крім його предикативної основи, можуть бути окремі слово форми та словосполучення, що поширюють головні члени або речення загалом (детермінанти). Такі члени речення називаються другорядними. Наприклад: *Не віддавайсь дрібненькій суєті і не міняй шляхи свої круті на стежечку вузьку, пилом криту* (А. Малишко). У структурному плані другорядні члени речення поширюють граматичну основу речення, а в

комунікативному – доповнюють повідомлення інформацією, характеризують предмети, вказують на різні обставини, за яких відбувається дія. Наприклад: *Мохнатий джміль із буряків червоних спиває мед* (М. Рильський).

До другорядних членів речення традиційно зараховують додатки, означення, обставини.

На особливу увагу заслуговують синкретичні члени речення – поєднання (синтез) в одному члені речення диференційних ознак різних членів речення, їх функцій. Наприклад: *Сама не помітила, як опинилася за хатою* (М. Коцюбинський). До словоформи *за хатою* можна поставити два запитання де? і за чим? Перше зумовлене особливостями сполучуваності дієслова-присудка *опинилася* (воно передбачає поширюючий компонент, який вказував би на місце); друге – особливостями словоформи *за хатою*, що має конкретно-предметне значення. Поєднання значення місця та об'єкта робить можливим постановку двох питань і кваліфікацію такого члена речення як синкретичного, що поєднує в собі семантику обставин та додатка. Синкретичні члени можуть поєднувати значення додатка й означення (*І хилиться над гомоном століть В плодах важучих яблунева віть* (А. Малишко)); обставини і означення (*Поїздка до Києва видалася напрочуд цікавою* (Розм.)).

Складні речення є важливим, проте складним для учнів розділом синтаксису, оскільки вони охоплюють складні синтаксичні конструкції, не характерні для повсякденного мовлення учнів.

Складним називається таке речення, яке включає дві чи більше предикативні частини, що утворюють смислову та інтонаційну єдність. Кожна предикативна частина складного речення співвідноситься із простим (двоскладним чи односкладним) реченням. Однак такі частини лише умовно можна віднести до категорії простих речень, адже, попри схожість із синтаксичною структурою простих речень, вони позбавлені самостійності як у смисловому, так і в інтонаційному аспектах.

На основі семантичних і структурних характеристик складні речення класифікують на три основні типи:

1. складносурядні;
2. складнопідрядні;
3. безсполучникові.

Складні багатокomпонентні речення з різними видами зв'язку кваліфікуються як складні синтаксичні конструкції (ССК). До них належать конструкції, що складаються з двох і більше синтаксично незалежних (рівноправних) предикативних частин, поєднаних за допомогою сурядних і підрядних сполучників та сполучних слів.

Складносурядні конструкції складаються з двох або більше синтаксично незалежних, рівноправних предикативних частин, які поєднуються за допомогою сполучників сурядності. Залежно від типу сполучників у складносурядному реченні між предикативними частинами можуть вибудовуватися три види відношень:

- єднальні;
- розділові;
- протиставні.

До складнопідрядних речень належать конструкції, які складаються з двох або більше синтаксично залежних, тобто нерівноправних, предикативних частин. Ці частини об'єднуються за допомогою підрядних сполучників або сполучних слів. Складнопідрядні речення в шкільному курсі традиційно поділяються на такі типи:

- а) означальні,
- б) з'ясувальні.
- в) обставинні.

У свою чергу складнопідрядні речення з підрядними обставинними поділяються на підрядні місця, часу, способу дії, міри і ступеня, порівняльні, умови, причини, мети, допустове, наслідку. Зазвичай на уроках української

мови не наголошується на розчленованій та нерозчленованій структурі складнопідрядних речень. Традиційно саме з цим типом складного речення в учнів виникає найбільше проблем.

Складнопідрядні речення посідають важливе місце в шкільній програмі з української мови, оскільки забезпечують формування в учнів умінь аналізувати синтаксичну будову висловлювання та свідомо використовувати складні конструкції в усному й писемному мовленні. Їх вивчення сприяє розвитку логічного мислення, мовленнєвої компетентності та орфографічної й пунктуаційної грамотності, а також є підґрунтям для опанування стилістики й аналізу художніх і публіцистичних текстів.

Серед безсполучникових речень розрізняють структури з однорідними та неоднорідними частинами.

Отже, вивчення синтаксису в шкільному курсі української мови має системний, поетапний і цілеспрямований характер, що забезпечує поступове формування в учнів теоретичних знань і практичних умінь. Особливе місце в цій системі посідають складні, зокрема складнопідрядні, речення, які є важливим засобом вираження складних логіко-сміслових відношень і розвитку зв'язного мовлення. Їх опанування сприяє підвищенню рівня мовленнєвої, комунікативної та пунктуаційної компетентності школярів, а також створює підґрунтя для свідомого аналізу текстів різних стилів. Разом із тим складнопідрядні конструкції залишаються одним із найскладніших розділів синтаксису, що зумовлює необхідність методично виваженого, поетапного та комунікативно зорієнтованого підходу до їх вивчення у шкільній практиці.

3.2. Методичні підходи до вивчення складнопідрядних речень розчленованої структури

У сучасній школі навчання української мови спрямоване не лише на засвоєння правил і норм, а передусім на формування мовної особистості – людини, яка вміє мислити, відчувати і висловлювати свої думки грамотно, логічно, образно. Одним із найважливіших складників мовної компетентності є вміння будувати складні синтаксичні конструкції, зокрема складнопідрядні речення – складні речення, «частини якого нерівноправні за змістом та граматично і з'єднані підрядним сполучником чи сполучним словом» [57, с. 396]. Саме вони дозволяють виразити найтонші відтінки думки, передати причиново-наслідкові, часові, умовні, з'ясувальні та інші логічні зв'язки, що забезпечують точність і гнучкість мовлення.

Вивчення складнопідрядних речень у шкільному курсі української мови традиційно є важливим етапом опанування синтаксису – «розділу граматики, який вивчає значення та будову словосполучень і речень» [28, с. 224]. Проте сучасна методика вимагає не лише формального засвоєння граматичних понять, а й уміння застосовувати знання у практичному мовленні. Саме тому особливої актуальності набуває робота з художніми текстами, де складні конструкції функціонують природно, виконуючи смислову, емоційну та стилістичну роль.

Проблема вивчення синтаксису в школі, зокрема складнопідрядних речень, неодноразово була предметом уваги українських лінгвістів і методистів. У працях І. Вихованця, О. Синявського розроблено теоретичні основи синтаксису сучасної української мови; у дослідженнях О. Глазової подано методичні рекомендації щодо поетапного опрацювання складних речень у шкільному курсі; у підручниках М. Пентилюк опрацьовано особливості вивчення та засвоєння синтаксису в середніх освітніх закладах; у працях О. Кучерук проаналізовано синтаксичні засоби виразності у художніх

текстах, що створює підґрунтя для поєднання граматичного й літературного аналізу на уроках. Водночас питання використання конкретних художніх текстів як матеріалу для засвоєння синтаксичних конструкцій потребує подальшої розробки, зокрема на прикладі сучасної української прози.

Художній текст створює сприятливе середовище для розвитку мовлення учнів, адже дає змогу побачити, як граматичні явища працюють у живій мові. Із цього погляду роман Юрія Винничука «Наречена Вітру» є надзвичайно цінним матеріалом. Його мова насичена складнопідрядними реченнями різних типів, які не лише передають зміст, а й відображають психологічні стани героїв, ритм і поетику оповіді.

Вивчення складнопідрядних речень має велике значення у формуванні мовленнєвих компетентностей школярів. Опрацьовуючи цей матеріал, учні вчаться розрізняти види підрядних частин, встановлювати логічні зв'язки між ними, формулювати думку послідовно й аргументовано. Робота зі складними конструкціями розвиває не лише мовне, а й логічне мислення, адже побудова таких речень вимагає вміння структурувати інформацію, визначати головне та другорядне, розуміти причинно-наслідкові зв'язки.

Особливо цінним є застосування текстоцентричного підходу – коли учні не просто конструюють штучні приклади, а працюють з автентичними художніми уривками. Це допомагає глибше усвідомити стилістичне значення складнопідрядних речень, зрозуміти, як синтаксис підпорядковується змісту, емоційному стану героя чи атмосфері твору.

Методика вивчення складнопідрядних речень повинна спиратися на кілька провідних принципів: комунікативно-діяльнісний підхід, поетапність навчання, інтеграцію мовного й літературного аналізу, а також на розвиток творчого потенціалу учнів.

На початковому етапі варто організовувати спостереження за мовними явищами. Учні отримують уривок із роману Ю. Винничука та визначають, які типи підрядних частин ужито, які смислові відтінки вони передають.

Наприклад: *«А як уже й цвинтар проминув і зайшов до лісу, аж тоді схаменувся і зрозумів, що не впіймати йому того пташка»* [4, с. 67] – складнопідрядне речення з двома підрядними частинами різного типу – обставинною часу та з'ясувальною. Перша виражає момент і причину пізнього усвідомлення, друга – зміст думки героя (усвідомлення втрати або неможливості); *«Повернувся він до тієї церкви, де вони правили службу Божу»* [4, с. 67] – складнопідрядне речення з підрядною означальною частиною. Підрядна *«де вони правили службу Божу»* пояснює опорне слово церкви; *«Вони не люблять, коли з них кепкують»* [4, с. 67] – складнопідрядне речення з підрядною з'ясувальною частиною. У ньому вжито підрядну з'ясувальну частину, яка пояснює дієслово (що саме не люблять).

На другому етапі варто перейти до структурно-аналітичної роботи: учні моделюють схеми речень, визначають вид підрядності, засоби зв'язку, виділяють головне й підрядне. Це сприяє засвоєнню граматичних закономірностей.

Третій етап – творчий, де важливо показати, як знання синтаксису допомагає створювати власні тексти. Учні можуть виконувати вправи з трансформації речень (замінювати підрядні частини іншими типами або перетворювати складнопідрядні на прості без втрати змісту), а також творчі завдання – написати короткий опис чи міні-розповідь у стилі Юрія Винничука, використовуючи складнопідрядні конструкції.

Ефективними є й порівняльні аналізи, наприклад, зіставлення мови роману *«Наречена Вітру»* з іншими творами письменника або з прозою сучасників. Такі завдання сприяють розвитку мовного чуття, уміння помічати індивідуальні особливості авторського стилю.

Роман Юрія Винничука є прекрасним прикладом тексту, у якому синтаксис стає інструментом художнього вираження. Автор широко використовує складнопідрядні конструкції для створення напруженої атмосфери, відтворення фантастичних і психологічних мотивів, передачі

емоційних відтінків.

Звертаючи увагу на синтаксичну організацію тексту, учні починають розуміти, що граматики – це не лише система правил, а й спосіб вираження художньої думки. Робота з текстами Ю. Винничука вчить сприймати речення не ізольовано, а як елемент цілісної мовної структури, що служить змісту, настрою, ритму.

У процесі такої роботи в учнів розвивається естетичне сприйняття мови, з'являється інтерес до її глибинної структури, формується почуття стилю. Граматика перестає бути абстрактною, перетворюючись на живий інструмент пізнання світу слова.

Практика показує, що використання художніх текстів при вивченні складнопідрядних речень має низку переваг. По-перше, це підвищує мотивацію учнів: їм цікавіше працювати з літературними прикладами, ніж із штучними реченнями. По-друге, це сприяє розвитку мовного чуття – учні починають відчувати, як синтаксичні структури впливають на ритм, емоційність і виразність мови. По-третє, така робота розвиває логічне та критичне мислення, адже учень повинен аналізувати не лише граматичну форму, а й зміст, підтекст, зв'язок між частинами тексту. Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Отже, методика вивчення складнопідрядних речень на матеріалі роману Юрія Винничука «Наречена Вітру» є ефективною моделлю інтеграції мовного й літературного навчання. Вона поєднує когнітивний, емоційний і творчий аспекти навчального процесу, формує цілісне уявлення про мову як засіб мислення та художнього вираження. Завдяки такому підходу урок української мови перетворюється на живий простір дослідження слова, де учні не лише засвоюють граматичні правила, а й вчаться бачити в них гармонію, зміст і красу.

3.3. Приклади вправ і завдань для учнів 9 класу

Ефективне засвоєння синтаксичної теми «Складнопідрядне речення» у 9 класі передбачає поєднання теоретичного осмислення мовних явищ із практичною мовленнєвою діяльністю учнів. З огляду на це доцільним є використання художнього тексту як дидактичного матеріалу, оскільки він забезпечує контекстуальність навчання, сприяє формуванню стилістичного чуття та розвитку комунікативної компетентності школярів. У цьому аспекті роман Юрія Винничука «Наречена Вітру» є репрезентативним матеріалом, багатим на складні синтаксичні конструкції, зокрема складнопідрядні речення різних типів.

Запропонована система вправ вибудована за принципом поступового ускладнення, охоплює репродуктивні, частково-пошукові та творчі завдання й спрямована на формування теоретичних знань про складнопідрядне речення та розвиток мовленнєвих умінь учнів.

Вправа 1

Серед поданих речень визначте складнопідрядні. Аргументуйте свою відповідь.

- 1) *«Та не довелося Маркусові довго роздумувати, бо вже за кілька днів його викликали до міністерства...»* [4, с. 13].
- 2) *«Часто це були односельці, як і кілька родин на прізвище Роланд, оселені у Вайнбергені, хоча місцеві трималися старої назви — Винники»* [4, с. 14].
- 3) *«Згодом ти, цілком слушно запідозривши, що я знаю про вас, не знайшла іншого способу, як позбутися мене таким хитрим і таким підступним способом»* [4, с. 355].
- 4) *«Спочатку я навіть думала таки змінити своє ім'я, але потім махнула рукою»* [4, с. 349].

5) *«Інші гравюри зображали Львів, його вулички, карети, касинові зали, галиційське військо...»* [4, с. 348].

Метою цієї вправи є формування в учнів уміння розпізнавати складнопідрядні речення серед інших синтаксичних конструкцій та аргументовано доводити свою думку. Виконання завдання сприяє актуалізації базових знань про ознаки складнопідрядного речення, розвитку логічного мислення й навичок синтаксичного аналізу.

Вправа 2

Прочитайте подані речення (фрагменти з роману Ю. Винничука «Наречена Вітру»). Визначте граматичні основи та встановіть характер зв'язку між частинами.

1) *«Маркус важко дихав, коли до нього підбігла Дзвінка, стала його обмацувати, розціпнувши куртку і роздивляючись рану»* [4, с. 351].

2) *«Ліліана прочитала чотири сторінки і відклала, щоб більше в книжку не зазирати»* [4, с. 16].

3) *«Орел той, правда, не довго покрасувався, бо його порізала ножем юна панна Антоніна Пузинівна»* [4, с. 354].

Вправа 2 спрямована на закріплення вмінь визначати граматичні основи та встановлювати характер зв'язку між предикативними частинами складнопідрядного речення. Вона формує системне розуміння структури складних синтаксичних конструкцій і є важливою для подальшого опанування пунктуаційних норм.

Вправа 3

Визначте тип підрядної частини у наведених складнопідрядних реченнях (з'ясувальна, означальна, обставинна). Поясніть.

1) *Ацелохія марцеліна, яку добувають з тієї марцеліни, яка росте у Вайнбергені на горі Жупан [4, с. 355].*

2) *Маркус доїдав рибу і думав про те, що цей баль нічого нового для нього не відкрив: ті самі кралі, що й були перед тим... Чи варто було рипатися? [4, с. 355];*

3) *«Якщо цих відпустити, вони рознесуть Винники на цурупалки» [4, с. 352];*

4) *«...я не самотня, бо зі мною мій коник Гнідко...» [4, с. 383];*

Цю вправу ми створили для того, щоб учні сформували вміння класифікувати складнопідрядні речення за типом підрядної частини та навчилися усвідомлювати семантичні відношення між компонентами. Вона розвиває аналітичне мислення й поглиблює розуміння функцій підрядних частин у художньому тексті.

Вправа 4

Відредагуйте фрагмент тексту, у якому пропущені розділові знаки. Випишіть складнопідрядні речення та підкресліть головні члени.

« Межа міста обривалася несподівано і різко на межі світла й тіні крайні будиночки буйними садами й городами врізалися в ліс а чи навпаки — ліс наступав на сади й городи спочатку розмаїтим бадиллям і кущиками а далі й буками. Кожен з цих буків стане колись труною а зараз вони лише споглядають зі своїх верховіть на тих хто господарює у їхньому підніжжі і кого вберуть згодом у себе і стануть вони одним цілим під земляним покровом. А поки що поміж деревами нервово пурхали цілі колонії барвистих метеликів мерехтіли разом із грайливим повітрям мов душі померлих що прагнули нагадати про себе живим. Промені сонця стрибали листям ковзали уздовж стовбурів і губилися в траві й опалій хвої яка пахла вогкістю і гнилизною утворюючи пружну подушку під ногами. Трава була м'яка і мала

яскраво смарагдову барву в ній мерехтіли дрібні фіялки й королиці. Він вийшов на стежку яку перетинали сліди диких звірів здебільшого парнокопитних ішов поміж калюж чорної застоюної води в рівчаках утворених возовими колесами а довкола стояв запах мокрого моху торфу і грибів » [4, с. 180].

Вправа 4 має на меті формування пунктуаційної грамотності та вмінь застосовувати теоретичні знання на практиці. Робота з редагуванням тексту сприяє усвідомленню ролі розділових знаків у складнопідрядних реченнях і вдосконалює навички синтаксичного розбору в контексті цілісного висловлювання.

Вправа 5

Проаналізуйте роль сполучників і сполучних слів у наведених реченнях. За можливості замініть їх синонімічними, не змінюючи змісту висловлення.

1) *«Тоді піднялася на ганок, густо перевитий засохлими виноградними пагонами, що аж довелося їх розривати, щоб дістатися дверей, і постукала — спочатку легенько, потім гучніше, а врешті загупала кулаком» [4, с. 361].*

2) *«Чутка є, що Швайцарія продає сей будинок, бо більше консула їм тутка тримати нема потреби» [4, с. 363].*

3) *«Корабель розтинав хвилі і кудись летів, наче на крилах, вітер гучно лопотів вітрилами...» [4, с. 348].*

4) *«Тут теж була своя Марійська площа, хоч і скромніша за львівську, посередині височіла прибрана квітами постать Богоматері...» [4, с. 103].*

Метою вправи 5 є усвідомлення ролі сполучників і сполучних слів як засобів підрядного зв'язку. Завдання допомагає розширити уявлення учнів про синонімічні можливості сполучникових засобів, формує стилістичне

чуття та навички варіативного мовлення.

Вправа 6

Перебудуйте подані прості або складносурядні речення на складнопідрядні.

1) *«Любуйтеся чудовими краєвидами. У нас ніхто нікуди не квапиться»* [4, с. 43]

2) *«Поки що перекусить, а після цього вас чекає квасольова зупка на реберцях і перці начинені м'ясом і рижом, зі сметанково-помідоровою підливою»* [4, с. 46].

3) *«Стіл стояв під гіллястим горіхом у суцільній тіні, а неподалік та сама дівчина рвала до кошика великі гранатові сливи і час від часу глипала на нього збитошим поглядом»* [4, с. 47]

Вправа 6 спрямована на розвиток умінь трансформувати синтаксичні конструкції та свідомо добирати складнопідрядні речення відповідно до змісту висловлення. Вона сприяє глибшому розумінню семантичних відношень між частинами речення та активізує мовленнєву діяльність учнів.

Метою наступної вправи є формування навичок самотійного конструювання складнопідрядних речень за заданими схемами. Використання діалектизмів і фразеологізмів з художнього тексту сприяє розвитку мовної креативності та поглибленню стилістичної компетентності школярів.

Вправа 7

Складіть за поданими схемами складнопідрядні речення, використовуючи діалектизми та фразеологізми з роману Ю. Винничука «Наречена Вітру»:

1) [], (що ...).

2) [], (коли ...).

- 3) [], (де ...).
- 4) [], (бо).
- 5) (Хоч), [].
- 6) [], (наче).
- 7) [], (оскільки).

Вправа 8 спрямована на формування комплексних умінь: встановлення смислових відношень, постановку запитань від головної частини до підрядної та виконання повного синтаксичного розбору. Вона забезпечує систематизацію знань і підготовку учнів до контрольних та підсумкових робіт.

Вправа 8

Поставте питання від головної частини до підрядної та визначте характер смислових відношень. Зробіть синтаксичний розбір цих речень.

1. *«На Винники спадав червоний, наче вино, теплий вечір, земля парувала після короткого дощу, було душно, пахло розквітлим ясьмином і млосним зітханням акацій»* [4, с. 191];
2. *«Це тривало не довго, бо незабаром до них увірвалися Назаркевичеві челядники, позатикали їм роти і стали виволікувати з корчми за ноги просто до яру»* [4, с. 352];

Метою наступної вправи є розвиток зв'язного мовлення та вміння доцільно використовувати складнопідрядні речення різних типів у власному висловлюванні. Створення мікротексту на основі художнього матеріалу сприяє інтеграції мовних знань і творчого мислення.

Вправа 9

Складіть мікротекст (5–7 речень) про Вайнберген (за мотивами

роману Ю. Винничука «Наречена Вітру»), використовуючи щонайменше три складнопідрядні речення різних типів.

Вправа 10

Усно або письмово дайте відповіді на запитання:

- Які основні ознаки складнопідрядного речення?
- Які типи підрядних частин найчастіше використовуються в художньому тексті?
- Яку роль відіграють складнопідрядні речення у створенні образності та динаміки роману «Наречена Вітру»?

Ця вправа має узагальнювальний характер і спрямована на рефлексію здобутих знань. Вона допомагає учням усвідомити теоретичні засади теми, визначити функціональну роль складнопідрядних речень у художньому тексті та сформулювати цілісне уявлення про їх стилістичний потенціал.

ВИСНОВКИ

Проблема дослідження складних речень у сучасному синтаксисі залишається предметом активних дискусій. Такі конструкції аналізують з різних точок зору: формально-граматичної та структурно-семантичної. Значна кількість мовознавців приділяють увагу вивченню комунікативних функцій складних речень. Особливої уваги заслуговують складні речення, що використовуються у художніх текстах, які традиційно слугують цінним об'єктом для лінгвістичних досліджень.

Опрацювавши підходи різних учених, ми представили складнопідрядні речення розчленованої структури на матеріалі роману Юрія Винничука «Наречена Вітру».

Встановлено, що серед складнопідрядних речень розчленованого типу:

- найчисельнішу категорію становлять речення з підрядними причини;
- далі за чисельністю йдуть речення з підрядними мети;
- чисельною категорією в романі є речення з підрядними порівняльними;
- доволі часто трапляються в романі речення з підрядними часу;
- наступними є речення з підрядними допустовими;
- рідко помічаємо у романі речення з підрядними умови
- невелику за кількістю категорію становлять речення з підрядними місця;
- практично не зустрічаються речення з підрядними наслідку;
- у романі не виявлено речень із підрядними супровідними.

У результаті виконання кваліфікаційної роботи встановлено, що синтаксис посідає провідне місце в системі мовної освіти, оскільки саме він забезпечує усвідомлення закономірностей побудови висловлювання та формування навичок повноцінної мовленнєвої діяльності. Особливу роль у

цьому процесі відіграє тема «Складнопідрядне речення», засвоєння якої є важливим етапом розвитку синтаксичної, комунікативної та пунктуаційної компетентностей учнів 9 класу.

Аналіз науково-методичних джерел і чинних навчальних програм засвідчив, що вивчення складнопідрядних речень у шкільному курсі української мови здійснюється поетапно та ґрунтується на поєднанні теоретичних знань із практичними мовленнєвими вміннями. Водночас з'ясовано, що саме складнопідрядні конструкції, особливо з розчленованою структурою, викликають у школярів найбільші труднощі, що зумовлює необхідність удосконалення методичних підходів до їх опрацювання.

У кваліфікаційній роботі обґрунтовано доцільність використання художнього тексту як ефективного дидактичного засобу у процесі вивчення складнопідрядних речень. Залучення фрагментів роману Юрія Винничука «Наречена Вітру» дало змогу продемонструвати функціонування складнопідрядних конструкцій у природному мовленнєвому середовищі, посилити мотивацію учнів до навчання та сприяти розвитку стилістичного чуття. Художній текст у цьому контексті виступає не лише джерелом ілюстративного матеріалу, а й засобом формування цілісного мовного та культурного досвіду школярів.

Розроблена система вправ, побудована за принципом поступового ускладнення, охоплює репродуктивні, аналітичні та творчі завдання, що забезпечує комплексний підхід до засвоєння теми. Вона спрямована на формування вмінь розпізнавати складнопідрядні речення, визначати типи підрядних частин, встановлювати смислові відношення між компонентами, правильно використовувати сполучники та розділові знаки, а також доцільно застосовувати складнопідрядні конструкції у власному мовленні.

Практичне значення роботи полягає в можливості використання запропонованих методичних матеріалів у навчальному процесі закладів загальної середньої освіти. Розроблена система вправ може бути застосована

на уроках української мови у 9 класі, під час уроків розвитку мовлення, факультативних занять, а також у процесі підготовки учнів до підсумкового оцінювання. Матеріали дослідження можуть бути корисними для вчителів-словесників і студентів філологічного факультету.

Поєднання теоретичного осмислення синтаксичних явищ із практичною мовленнєвою діяльністю на основі художнього тексту є ефективним шляхом удосконалення навчання теми «Складнопідрядне речення». Такий підхід сприяє глибшому розумінню синтаксичної будови української мови, підвищує якість засвоєння навчального матеріалу та відповідає сучасним вимогам компетентнісно орієнтованого навчання.

Отже, спостереження за функціонуванням складнопідрядних речень розчленованої структури в романі Юрія Винничука «Наречена Вітру» засвідчує їх широку уживаність. Ці конструкції сприяють формуванню унікального та виняткового художнього простору автора, відображають його роздуми й оцінки щодо людських взаємовідносин та різноманітних життєвих обставин. Провівши аналіз складнопідрядних речень розчленованого типу, ми визначили загальну характеристику синтаксичних структур, притаманних художньому стилю Юрія Винничука.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О.М. Українська мова : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Грамота, 2017. 160 с. URL: <https://cutt.ly/uU7vUfJ> (дата звернення: 11.10.2025).
2. Бевзенко С. П., Литвин Л. П., Семеренко Г. В. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2005. 270 с.
3. Богдан М. М. Сполучники і сполучні слова як засоби зв'язку частин складнопідрядних речень. *Українська мова і література в школі*. 1979. № 1. С. 59-75.
4. Винничук Ю. Наречена Вітру : роман. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2024. 384 с.
5. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 365 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: монографія. Київ: Наукова думка, 1992. 224 с.
7. Вихованець І. Р. та ін. Граматика української мови. Київ: Рад. школа, 1982. 208 с.
8. Ганич І. Д. Словник лінгвістичних термінів. Київ: Вища школа, 1985. 360 с.
9. Глазова О.П. Українська мова : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Харків : Вид-во «Ранок», 2017. 240 с. URL: <https://cutt.ly/KQ7q0Dk> (дата звернення: 10.10.2025).
10. Дивіться, митець! Look, that is the artist!. Юрій Винничук: новий роман НАРЕЧЕНА ВІТРУ та «Кнайпи Львова», АПТЕКАР, "Танго смерті"., 2024. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=k3GOft3jXkc> (дата звернення: 10.10. 2025).

11. Дороз В. Ф. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах: [навч. посіб.] / Вікторія Федорівна Дороз. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 386 с.
12. Дуденко О. Синтаксис української мови: навчальний посібник. Умань: ВПЦ «Візаві», 2015. 208 с.
13. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
14. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ: Либідь, 2001. 224 с.
15. Заболотний О. Синтаксис і пунктуація на уроках української мови. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2002. 136 с.
16. Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова : підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. Київ : Генеза, 2017. 272 с. URL: <https://cutt.ly/VU7vGFt>
17. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
18. Загнітко А. П. Основи українського теоретичного синтаксису. Ч. 1. Горлівка: ГДПІМ, 2004. 228 с.
19. Кандаш Г. Д. Про формування поняття складного речення в українському мовознавстві. *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди*. 2013. Вип. 35. С. 76-82.
20. Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови. Львів, 2018. 202 с.
21. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. Київ: Рад. школа, 1951. Т. 2. 407 с.
22. Кучеренко І. А., Пентилюк М. І. Теорія і технологія сучасного уроку української мови : навч.-метод. посіб. ; МОН України, Херсонський державний університет. Херсон. : Айлант, 2022. 352 с.

23. Лизун І. А. Сучасні підходи до класифікації складнопідрядних речень в українському мовознавстві. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 9. Сучасні тенденції розвитку мов.* 2009. Вип. 3. С. 49–53.
24. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. Київ: Наукова думка, 1966. 324 с.
25. Методика вивчення української мови в школі / О. М. Біляєв, В. Я. Мельничайко, М. І. Пентилюк, Г. Р. Передрій, Л. П. Рожило: Посібник для учителів. Київ: Радянська школа, 1987. 246 с.
26. Методика викладання української мови в середній школі / за ред. І. С. Олійника. Київ: Вища школа, 1989. 439 с.
27. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / за ред. М. І. Пентилюк. Київ: Ленвіт, 2000. 264 с.
28. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: Підручник для студентів філологічних факультетів університетів / [М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман, О. М. Горошкіна, З. П. Бакум, М. М. Барахтян, І. В. Гайдаєнко, А. Г. Галетова, Т. В. Коршун, А. В. Нікітіна, Т. Г. Окуневич, О. М. Решетилова]. Київ: Ленвіт, 2005. 400 с.
29. Містифікатор Винничук. ЛітАкцент - світ сучасної літератури. URL: <https://litakcent.online/2009/06/25/mistyfikator-vynnychuk/> (дата звернення: 10.10.2025).
30. Мойсієнко А. К., Арібжанова І. М., Коломийцева В. В. та ін. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис: підручник. Київ: Знання, 2010. 374 с.
31. Ожоган В. Синтаксис української мови. Київ : Освіта України, 2009. 332 с.
32. Пентилюк М. І., Окуневич Т. Г. Методика навчання української мови у таблицях і схемах: навчальний посібник. Вид. 2-е, випр. і перероб. Київ: Ленвіт, 2010. 134 с.

33. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я. та ін. Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. М. Я. Плющ. 6-те вид., стер. Київ: Вища школа, 2006. 430 с.
34. Пономарів О. Д., Різун В. В., Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова: підручник. 3-тє вид., перероб. Київ: Либідь, 2005. 488 с.
35. Пономарів О. Д., Різун В. В., Шевченко Л. Ю. та ін. Сучасна українська мова: підручник / за ред. О. Д. Пономарева. 4-те вид. Київ: Либідь, 2008. 488 с.
36. Психологізм та феєричність у творчості Юрія Винничука : інтелект-реліз / авт. укладач В. В. Потуремець. – Полтава, 2016. – 12 с.
37. Родик К. «Здатний на все» і трохи більше: рецензія на новий роман Юрія Винничука «Наречена Вітру». Останні та актуальні новини України та світу, новини дня онлайн - Головна сторінка - - Україна Молода. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3948/164/188241/> (дата звернення: 12.10. 2025).
38. Свистун Н. О. Складнопідрядні речення з підрядними мети й умови як різновиди структур розчленованого типу зі значенням прямої зумовленості: структурно-семантичний аспект (на матеріалі романів Василя Шкляра «Чорний Ворон», «Маруся»). *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. - № 3. - С. 73-80. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvntsh_sl_2019_3_10.
39. Семків Р. А. Бурлеск і пародія у творчості Юрія Винничука. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 176 : Філологічні науки : (літературознавство). С. 52-56.
40. Семків Р. А. Юрій Винничук як центральна постать галицької бурлескної літератури . Після постмодернізму? Київ: НаУКМА, 2012. С. 83-98.

41. Складнопідрядні речення розчленованої структури. Pidru4niki. URL: https://pidru4niki.com/1854051640585/dokumentoznavstvo/skladnopedryadni_rechennya_ro_zhchenovanoyi_strukturi (дата звернення: 10.09.2025).
42. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання: навч. посіб. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.
43. Смалъ-Стоцький С. Граматика руської мови. 3-є переробл. вид. Відень, 1914. 202 с.
44. Стратегічні напрями розвитку сучасної української лінгводидактики: монографія / за ред. Е. Палихати. Тернопіль: Підручники і посібники, 2021. 352 с. URL: <https://cutt.ly/HUCNhyi> (дата звернення: 10.09.2025).
45. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1969. 583 с.
46. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1972. 515 с.
47. Сучасна українська мова. Синтаксис: підручник / за ред. О. Д. Пономарева. Київ: Либідь, 1994. 256 с.
48. Технологія сучасного уроку рідної мови: навч. посіб. / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. Київ: ВЦ «Академія», 2011. 248 с.
49. Христіанінова Р. О. Внутрішній синкретизм складнопідрядних речень. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. Філологічні науки*. 2014. Вип. 1. С. 209–219.
50. Христіанінова Р. О. Підрядність як синтаксична категорія. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*. 2009. Вип. 20. С. 514–520.
51. Христіанінова Р. О. Рівні організації складнопідрядного речення. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство*. 2009. Вип. 22. С. 519–528.

52. Христіанінова Р. О. Підрядний зв'язок як визначальний елемент СПР. *Українська мова: Науково-теоретичний журнал української мови*. Київ, 2007. № 1. С. 20–29.
53. Христіанінова Р. О. Традиційні і нові класифікації складнопідрядних речень. *Українська мова і література в школі*. 2010. №1. С. 35–38.
54. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. Чернівці: ЧДУ, 1959. 134 с.
55. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. Ч. 3. Мюнхен: Молоде життя, 1951. 396 с.
56. Шкурятяна Н. Г., Шевчук С. В. Сучасна українська літературна мова: модульний курс: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2007. 823 с.
57. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. 2-ге вид., доп. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 408 с.
58. Шульжук К. Ф. Складні багатокomпонентні речення в українській мові. Київ: Вища школа, 1986. 184 с.
59. Ющук І. П. Українська мова. Київ: Либідь, 2003. 640 с.